

૪૫૦૭

જાણી
૨૨
૧૯૭૨

શ્રી
કેવલ
અધ્ય
પ્રકાશ

વર્ષ ૨૦ : ૨૫ : ૬
 ક્રમાંક : ૨૩૪

विषय-दर्शन

अंक :	लेख :	लेखक :	पृष्ठ :
१.	श्री भाषिण्ड्र महावीर छंद :	सं. पू. सु. श्री दर्शनविजयल (त्रिपुटी)	६६
२.	श्रीपाल नरेशनां सगांवडावां :	प्रो. श्री. डीरावाल २. कापडिया.	१०२
३.	धूपहीप :	पू. पं. श्री. कनकविजयल.	१०५
४.	मंत्री हाकरसी शाहना रासनं पर्यालोचन :	श्री. अग्रयंदल नाडटा.	१०८
५.	दक्षिणुमां नैन धर्म :	श्री. मोहनवाल दी. योडसी.	११०
६.	राजस्थाननां डेटवांक नैन महिरे १. राजपुर, २. सोडा :	पू. सु. श्री. विशाणविजयल.	११३
७.	स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्रकी प्रशस्ति :	श्री. लंवरवालल नाडटा.	११५
८.	विच्छेद तीर्थ क्या फिर प्राचीन गौरवका प्राप्त हो सकेगा ? :	श्री. पी. सी. नैन.	११६
९.	नैन साहित्यमां यात्री अने सार्थवाह :	डॉ. मोतीचंद.	१२१
१०.	गीतार्थ नामावलि :	पू. पं. श्री. रमणीकविजयल.	१२२

नवी महद

५०) पू. मुनिराज श्री पुण्यविजयल म. ना सदुपदेशथी श्री नैन संघ, नैन सोसायटी, जेलि-समील. अमहावाह

॥ ૐ અર્હમ્ ॥

અસ્થિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક
મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુખપત્ર
જેશિગમાઈનો વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)
તંત્રી : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

વર્ષ : ૨૦

વિક્રમ સં. ૨૦૧૧ : વીર નિ. સં. ૨૪૮૦ : ઈ. સ. ૧૯૫૫

ક્રમાંક

અંક : ૬

ફાગણ વદિ ૭ મંગળવાર : ૧૫ માર્ચ

૨૨૪

શ્રી માણુભદ્ર મહાવીર ઇંદ

સંપાઠ-પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુરી)

સરસતી સામીની પાય પ્રણમેવં	સુહગુરુ કેરી સાઈં સેવં	
ગુણ ગાઈં માણુભદ્ર વીરં	વિશ્વપ માંહી સાહસધીરં	૧
ઉજ્જેણી નગરી પવિત્રં	રાજ કાર્યં વિક્રમાદિત્યં	
ખાવન વીર રમે તિહાં રાસં	માણુભદ્ર તણો તિહાં વાસં	૨
દૈન્ય નિવારણે તે તિહાં કીધાં	ગોદહીડિં તવ નામ પ્રસિદ્ધં	
આને મોટા મહીપતિ રાજં	સંધ ચતુર્વિધ સારે કાજં	૩
કલયુગમાંહી જાગતું પીઠં	માણુભદ્રનું થાનિક દીઠં	
માલવદેશ મહિ વર દિધં	હૂત દુકાલ તિહાં દુર્યે કીધં	૪
ધાણુધાર દેસ પરસિદ્ધં	વલી તિણ થાનિક તીરથ કીધં	
તપગચ્છનાયક વિધન નિવારં	માણુભદ્ર નામે જ્યકારં	૫
મગરવાડેં તુમ તીરથ યાત્રં	નાચેં ખેલા નાચેં પાત્રં	
મલી સોહાસણી ગાયે ગીતં	ઓચ્છવ મહેાચ્છવ થાયે નૃત્યં	૬
ભેરી ભુંગલ સરણાઈ સાદં	વાળેં વંશં નફેરી નાદં	
ઢોલ દદામા ને મરદંગં	તાલ યંત્ર સારંગી ઘંટં	૭
વાળેં રણુસંગા ને કરણાટં	માણુભદ્ર થાનિક ગહે ગાટં	
કાંમ કામથી આવે સંધ	ચંદન પુષ્ક ચકાવે રંગં	
સૂરિમંત્ર તણા ભણુણારં	તે આવે તાહર્યેં દરખારં	
તેહનેં આપેં તું ધી પ્રકાશં	ગચ્છનાયક તે લહેં સુખ વાસં	૮
ત્રિભુવન માંહી તેજ અપારં	માણુભદ્ર તું વિશ્વ આધારં	
મહીઅલ મહિમ મેરુ સમાનં	મહા મુનિવર લેં તુમ ધ્યાનં	૧૦
તેનીસ કોડચ દેવાંશિ દેવં	છપ્પત્ર કોડચ કરે તુમ સેવં	
ભણે ભવાંની તુઝ ગુણુ આમં	ચોસઠ જોગણી દ્યેં તુઝ નામં	૧૧
જંખૂ ભરત અનોપમ કામ	આગલોડ વસેં તિહાં ગામ	
વરયેં લોક તિહાં વર અદારં	રાજ સખલસંધ સુખકારં	૧૨

૧૦૦]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ : ૨૦

તસ ધરણી વીરબાઈ જેહ	ચૌસઠી કલા સુભ વગ્ન તેહ
તસ કુંખે અવતરિયો હંસ	રામસંઘ દીપાવ્યો વંશ ૧૩
તિહાં શિખરખંધ ઉચો પ્રાસાદ	દેવલોકસ્થું મડે વાદ
સુમતિનાથ તીર્થ કર દેવ	ચૌસઠી ઈંદ્ર કરે જસ સેવ ૧૪
પુર બાહિર એક ધાનિક સારં	શિખરખંધા છત્ર આકારં
સત્તરસેં તેત્રિસ્યેં (૧૭૩૩) મન ઉલાસં	શાંતિસોમ રહ્યા ચૌમાસં ૧૫
નિશદ્દિન મુનિવર સુતપ્થ્યાનં	કયેં તપ પિણુ નહીં અભિમાનં
અરચન અંબર હેરી ખી(ખી)જં	સાર્યેં પરભવ કેરાં કાજં ૧૬
માણુભદ્ર આરાધન કીધં	એકસો એકવીસ દિન પ્રસિદ્ધં
પરતિખ થયા તે તતખેવં	ત્રિણુ વચન કહે સ્વયમેવં ૧૭
બગ બગ હું તુઠો આજ	સારં તુઝ મનવંછિત કાજ
કહે મુનિવર સુણુ ખેતરપાલં	તપ કરતાં મુઝ કાર્ય સંભાલં ૧૮
મહિમા વધારં ઈણુ કામં	ખટદરસણુ જપેં તુઝ નામં
મહિમા વાધ્યો દેસવિદેસં	શ્રીવંત સરિ મુનિ ઉપદેશં ૧૯(૨૦)
સિદ્ધવડ સરિખો વડ છે ચાંહ	માણુભદ્રતું ધાનિક ત્યાંહ
જીવજંતુ ઉગારણુ હારં	વળી તિણુ ધાનિક પળે અમારિં ૨૧
આવે સંઘ મીલે બહુ સાથં	કયેં વિનતિ જોડી હાથં
ગુલપાપડી કયેં સુવિચારં	લેવા આવે વરણુ અઢારં ૨૨
દીપ ધૂપ પુષ્કાદિક સારં	વધામણાં છે બહુનારં
તેલ સીંદુર ચઢાવે ચંગ	કેસર ચંદન સુખડી રંગ ૨૩
માણુભદ્ર સંતુઠો દેવં	વધ્યા સુત આપે તતખેવં
પાંગુલને પાઠેં તુટાનેં હાથ	ચક્ષુહીણુ ચક્ષુ છે તું નાથ ૨૪
તુઝ નામીં જ્યેં વિષ પરમેહં	તુઝ નામીં થાય નિરમલ દેહં
વાય ચોરાશી વિપમા રોગ	માણુભદ્ર નામીં જ્યે સોગ ૨૫
કુષ્ટ અઢારનઈં બરલહ બારં	તુઝ નામીં જ્યેં નિરધારં
હૈયાહોડી ને કંઠ માળં	અંતગેલ થાયે વિસરાલં ૨૬
વાઈ વાળો ને વળી શલં	વિરફીટકનેં જ્યે તે મૂલં
બાધિ સકળ સંનીહપાતં	તુઝ નામીં ન કરેં ઉપધાતં ૨૭
કામણુ ટુમણુ ને મંત્રં જત્રં	અક્ષર જોડી નેં વળી તંત્રં
ડાકિણી શાકિણી જૂતં પ્રેતં	તુઝ નામીં જ્યે રણખેતં ૨૮
ગ્રહપીડા ન કયેં તસ દેહં	ધરતીદોષ ટળેં તસ ગેહં
પુરવજ થાયેં સન્સુખં	માણુભદ્ર નામેં શિવસુખં ૨૯
માણીધર ફણીધર જે વિકરાલં	તુમ્હ નામેં થાયે પુષ્કમાલં
વાધ સીંહ આવે દઈં શલં	તુઝ નામેં નાસેં તતકાલં ૩૦
બંરદરિયામાં નહીં તોફાનં	એડી તયેં માણુભદ્ર ધ્યાનં
પરદલ આવ્યાં ફર પલાય	વૈરી કોઈ ન મંડઈ પાંવ ૩૧

અંક : ૬]

શ્રી માણિભદ્ર મહાવીર છંદ

[૧૦૧

મારગજ્જ્ઞા	મેળવે	સાથ	જળમાં	ચુડતાને	ઘે	હાથ			
આગખલંતી	શી	તળની	રં	ધ્યાન	ધર્મે	માણુભદ્રવીર	૩૨		
બંધીખાનાથી	મૂ	કા	ય	રાજ	ફેડો	સન્મુખ	થાય		
ધાડ્ય પરાધી	ને	વલી	ચોરં	તુઝ	નામે	ન કર્યે	કોઈ જ્ઞેરં	૩૩	
ધર ધરણીસું	નિરમલ	ચિતં		તુઝ	નામે	ધર પુત્ર	વિનીતં		
નવિ લોપે	કોઈ	આણુ	અખંડં	માણુભદ્ર	નામે	નહીં	દંડં	૩૪	
હય ગય રથ	પાયક	સુખપાલં		મોટા	મંદર	ભરિયા	માલં		
વિવાહ	વિધિ	તણો	સયોગ	માણુભદ્ર	નામે	સુખ	ભોગ	૩૫	
દક્ષિણાવર્ત	ને	ચિત્રાવેદ્ય		તુઝ	નામે	આવે	ઘી-રેદ્ય		
સોનાસિદ્ધ	કહે	પુર	જેહ	તુઝ	નાંમી	ધર્મે	આવે	તેહ	૩૬
કામકુંભ	ચિં	તા	મણિ	રત્ન	તુઝ	નામે	રહે	યત્ન	
લક્ષ્મીધર	આવે	સ્વયમેવં		માણુભદ્ર	સંતૂઠા	દેવં	૩૭		
હૈંકાર	જ્યે	તુઝ	નામં	સીઝઈ	મનવંછિત	કામં			
પવિત્રપણે	ધર્મે	તુઝ	ધ્યાનં	તે	નર	પામે	જગમાંહી	માનં	૩૮

સુરવરડાં..... (—શ્રીચારિત્રવિજયજી જ્ઞેન જ્ઞાનમંદિરની પ્રતિના આધારે.)

નોંધ:—તપગચ્છ લઘુ પૌષાલિક સોમશાખા (હર્ષકુલ)માં ૫૬. આ. આનંદવિમલસુરિ, ૫૭. આ. સોમવિમલસુરિ, ૫૮. આ. હેમસોમસુરિ, ૫૯. આ. વિમલસોમસુરિ. સ્વ. સં. ૧૬૮૮, ૬૦. આ. વિશાલસોમસુરિ ૬૧. આ. શાંતિસોમસુરિ. તેમણે સં. ૧૭૩૩માં આગલોડમાં માણિ-ભદ્રવીરની સ્થાપના કરી ત્યારબાદ આ છંદ બનેલ છે.

સોમપદ્માવલી માટે જુઓ “ પદ્માવલી સમુચ્ચય ભાગ ” ૨જો પૃ. ૨૪૪ થી ૨૪૭.

[અનુસંધાન : પૃષ્ઠ : ૧૦૭ થી ચાલુ]

તે જ પહેલા ભાગમાં ઉલ્લેખાયેલ જ્ઞાન કવિ છે. ૫૦ ૯૫૮ માં ઉલ્લેખાયેલ લોકાગચ્છીય જ્ઞાનદાસ તે નથી. કેમકે ૫૦ ૪૮૦ માં જ્ઞાન-રચિત ‘ સ્ત્રીચરિત્રરાસ ’ રત્નાકરપુરમાં રાચાયો એમ જણાવ્યું છે અને ત્રીજા ભાગના ૫૦ ૫૪૫ માં “ વેતાલ પચ્ચીસી ” નું જે વિવરણ છપાયું છે તેમાં પણ તેનું રચનાસ્થળ રત્નાકરપુર બતાવ્યું છે. આથી બંને કવિઓ એક છે.

જ્ઞાનચંદ્રસુરિની પરંપરા સોરઠના મંગલપુર માંગલોર સાથે સંબંધિત છે. રાસનાયક ઠાકરસી પણ એ જ સોરઠના જૂનાગઢનિવાસી હતા. અને તેની જ્ઞાતિ પણ સોરઠિયા પોરવાડ હતી. સંભવ છે કે, સોરઠગચ્છ સાથે તેમનો ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ હોય. જ્ઞાનચંદ્રસુરિનો સમય સને ૧૫૬૫ થી ૧૫૯૯ સુધીનો છે. આથી આ રાસની રચના પણ આ સમયના વચગાળામાં થઈ હોવી જોઈએ. મંત્રી ઠાકરસીનો જે સમય ઉપર નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે તે મુજબ આ રાસ એમનાથી લગભગ ૧૫૦-૨૦૦ વર્ષ પછી રચાયેલો છે. શ્રી જ્ઞાનચંદ્રસુરિ પાસે સંભવ છે કે, ઠાકરસી શાહ સંબંધી કોઈ રચના હોય અથવા મૌખિક પરંપરાથી આ વૃત્તાંત જાણવાને મળ્યું હોય.

આ રચના ચરિતનાયકના પછીના સમયમાં બનેલી હોવાથી તેમાં આપવામાં આવેલા ઇતિવૃત્તામાં કંઈકે આગળ પાછળ અને કંઈકે અતિશયોક્તિ પણ હોય પરંતુ તેનું મૂળ તથ્ય ઇતિહાસ સાથે સંબંધિત છે; એમાં સંદેહ નથી. આથી આ રાસ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે.

શ્રીપાલ નરેશનાં સર્ગાવહાલાં

લે. પ્રો. શ્રીયુત હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

સિદ્ધચક્રના અનન્ય આરાધક શ્રીપાલ નરેશની કથાથી જ્ઞેન સમાજની ભાગ્યે જ કોઈ પ્રૌઢ વ્યક્તિ અપરિચિત હશે. એ નરેશનું ચરિત્ર વર્ષમાં બે વાર મુનિવરોને મુખે સાંભળવાનો સુયોગ તો સૌ કોઈને માટે સુલભ નથી, પરંતુ કેટલાયે જ્ઞેન કુટુંબોમાં પ્રતિવર્ષ બે વાર શ્રીપાલ રાજનો રાસ વંચાય છે અને અમારે ત્યાં પણ એવી વ્યવસ્થા હતી. આથી આસપાસના લોકોને પણ આપકર્મી મયણાસુંદરી (મદનસુંદરી) અને આપકર્મી સુરસુંદરીની કથા બાળવા મળે છે. મયણાસુંદરીએ શ્રીપાલ ઉપર અસાધારણ ઉપકાર કર્યો છે. એણે કેવળ એમને દેહ પૂરતા જ નીરાગી યનાવવામાં નહિ પણ એમના આત્માને પણ ઉજ્જવળ યનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. આ શ્રીપાલ નરેશ, આ અવસર્પિણી કાળમાં આપણા દેશમાં થઈ ગયેલા એવીસ તીર્થંકરો પૈકી વીસમા નામે મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં થયેલા કહેવાય છે.^૨ આ હિસાબે એઓ ઓછામાં ઓછા લગભગ છ લાખ વર્ષ પૂર્વે અને વધારેમાં વધારે લગભગ આર લાખ વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલા ગણાય. એઓ એકંદર તવ કન્યા પરણ્યા છે. એને લઈને એમનો શ્વસુરપક્ષ મોટો છે. અને એમનો દેશવિદેશ સાથેનો સંબંધ પણ તેટલો છે. એમનાં સર્ગાવહાલાંની સામાન્ય રૂપરેખા હું અહીં આલેખું છું.

(૧) કુટુંબીઓ, (પિતૃપક્ષ ઇત્યાદિ)

પિતા—સિંહરથ (શ્લો. ૨૮૬), અંગ દેશની ચંપાનગરીનો રાજા (શ્લો. ૨૮૫)

૧. મુનિસુવ્રતસ્વામીનું તીર્થ એઓ સર્વજ્ઞ બન્યા ત્યારે સ્થપાયું અને એ એમના પછીના તીર્થંકર નમિનાથ સર્વજ્ઞ બન્યા ન હતા ત્યાં સુધી ચાલુ રહ્યું. મુનિસુવ્રતસ્વામી ૭૫૦૦ વર્ષમાં ૧૧ મહિના ઓછા એટલા વખત સુધી સર્વજ્ઞ તરીકે જીવ્યા. એમના નિર્વાણથી ૧૧ લાખ વર્ષ નેમિનાથનું નિર્વાણ થયું અને નેમિનાથના નિર્વાણ બાદ ૮૪૦૦૦ વર્ષ મહાવીરસ્વામીનું નિર્વાણ થયું. મહાવીરસ્વામી ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ માં નિર્વાણ પ્રાપ્ત થયાં હતાં. એ હિસાબે મુનિસુવ્રતસ્વામીનું નિર્વાણ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ + ૮૪૦૦૦ + ૧૧૦૦૦૦૦ વર્ષ થયું ગણાય. એમાં એમનો કેવલી તરીકેનો જીવનકાલ જે ૭૪૯૬ વર્ષ ને એક મહિનાનો ઉમેરીએ તો એઓ ઈ. સ. પૂર્વે ૮૧૯૨૦૨૬ વર્ષ ને એક મહિના ઉપર સર્વજ્ઞ બન્યા અને એ સમયથી એમનું તીર્થ પ્રવર્ત્યું.

નેમિનાથના નિર્વાણ બાદ પાંચ લાખ વર્ષ નેમિનાથનું નિર્વાણ થયું અને એમનો કેવલી તરીકેનો જીવનકાલ ૨૫૦૦ વર્ષમાં નવ મહિના જેટલો ઓછા છે. એ હિસાબે નમિનાથ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ + ૮૪૦૦૦ ÷ ૫૦૦૦૦૦ + ૨૪૯૬ વર્ષ ને ત્રણ મહિના ઉપર સર્વજ્ઞ બન્યા અર્થાત્ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૮૭૦૨૬ વર્ષ ને ત્રણ મહિના ઉપર નેમિનાથનું તીર્થ સ્થપાયું અને એ સ્થપાયું નહિ ત્યાં સુધી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું તીર્થ ચાલુ રહ્યું. આથી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું તીર્થ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૧૯૦૨૬ વર્ષ ને એક મહિનાથી માંડીને ઈ. સ. પૂર્વે ૫૮૭૦૨૬ વર્ષ ત્રણ મહિના ને એક દિવસ સુધીનું ગણાય.

૨. શ્રીપાલ મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં થયા એમ કહેવા માટે કયા કયા પુરાવા અને તે કેટલા પ્રાચીન મળે છે તે કોઈ સપ્રમાણ જણાવશે તો હું તેની સાક્ષાર નોંધ લઈશ.

અંક : ૬]

શ્રીપાલ નરેશનાં સગાંવહાલાં

[૧૦૩

- માતા**—કમલપ્રભા (શ્લો. ૨૮૬), સિંહરથની પત્ની
પિતૃવ્ય—(કાકા)—અન્નિતસેન (શ્લો. ૨૯૩), સિંહ (પૂર્વ ભવમાં—શ્લો. ૧૧૫૬)
 કાકાનો છોકરો—અન્નિતસેનનો પુત્ર (શ્લો. ૧૦૬૨)
મામો—વસુપાલ, (શ્લો. ૬૪૦), કમલપ્રભાનો ભાઈ (શ્લો. ૭૩૫)
 'કોંકણ' માંના ઠા ('થા)ણાનો રાજા (શ્લો. ૬૩૯)
પત્ની—(૧) મદનાસુંદરી, (શ્લો. ૫૩ ને ૧૪૨), રૂપસુંદરીની પુત્રી પરભવમાં ૩શ્રીમતી
 (શ્રીકાંત રાજાની પત્ની) (શ્લો. ૧૧૪૮)
 (૨) મદનસેના (શ્લો. ૪૬૫, ૪૬૮), મહાકાલની પુત્રી.
 (૩) મદનમંજૂષા (શ્લો ૪૮૯), કનકમાલાની પુત્રી.
 (૪) મદનમંજરી (શ્લો. ૬૪૬), વસુપાલની પુત્રી.
 (૫) ગુણસુંદરી (શ્લો. ૭૬૪), કપૂરતિલકાની પુત્રી.
 (૬) ત્રૈલોક્યસુંદરી (શ્લો. ૮૦૫), કાંચનમાલાની પુત્રી.
 (૭) શૃંગારસુંદરી (શ્લો. ૮૪૪), ગુણમાલાની પુત્રી.
 (૮) જ્યસુંદરી (શ્લો. ૮૭૩), વિજ્યાની પુત્રી.
 (૯) તિલકસુંદરી (શ્લો. ૯૦૫ અને ૯૨૧), તારાની પુત્રી.
પુત્ર—ત્રિભુવનપાલ વગેરે નવ (શ્લો. ૧૨૧૩), ત્રિભુવનપાલ એ મદનાસુંદરીનો પુત્ર
 થાય. બાકીના આઠ તે અવશિષ્ટ આઠ રાણીના એકેક બાણવા.

(૨) શ્વસુર પક્ષ

- શ્વસુર (સસરા)**—(૧) પ્રજાપાલ. (શ્લો. ૪૫) માળવાની ઉજ્જૈનીનો રાજા
 (૨) મહાકાલ (શ્લો. ૪૬૪-૫), અર્ધરપતિ.
 (૩) શ્રીકનકકેતુ (શ્લો. ૪૮૭), વિદ્યાધરીનો રાજા, રત્નદ્રીપમાં આવેલા વલયાકાર રત્ન-
 સાનુના મધ્યભાગમાં રચાયેલી રત્નસંચયા નગરીનો રાજા.
 (૪) વસુપાલ, કાણાનો રાજા
 (૫) મકરકેતુ, કુંડલનગરનો રાજા (શ્લો. ૭૬૨)
 (૬) વજ્રસેન (શ્લો. ૮૦૩), કાંચનપુરનો રાજા
 (૭) ધરાપાલ (શ્લો. ૮૪૧), દેવદલપત્તનનો રાજા (શ્લો. ૮૪૧) ચોર્યાસી કન્યાનો
 પતિ (શ્લો. ૮૪૨)
 (૮) પુરંદર (શ્લો. ૮૭૩), કુલ્લાગપુરનો રાજા (શ્લો. ૮૭૩)
 (૯) મહાસેન (શ્લો. ૯૦૪), સોપારકનો રાજા (શ્લો. ૯૦૩)
મામો સસરા—પુણ્યપાલ (શ્લો. ૨૬૪), રૂપ (૫) સુંદરીનો ભાઈ
સાસુ—(૧) જસૌભાગ્યસુંદરી (શ્લો. ૪૭), પ્રજાપાલની પત્ની.
 (૧ અ) રૂપસુંદરી (શ્લો. ૪૭), પ્રજાપાલની ધીજી પત્ની
 (૨) મહાકાલની પત્ની

૩ એના પતિ શ્રીકાંત તે ઉત્તર-ભવમાં શ્રીપાલ તરીકે જન્મે છે (શ્લો. ૧૧૪૮).

૪.આ ચોરમાન સાસુ ગણાય.

૧૦૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

- (૩) કનકમાલા, શ્રી કનકકેતુની પત્ની
 (૪) કમલપ્રભાની બેન, વસુપાલની પત્ની
 (૫) કર્પૂરતિલકા દેવી (શ્લો. ૭૬૩), મકરકેતુની પત્ની
 (૬) કાંચનમાલા (શ્લો. ૮૦૩), વજ્રસેનની પત્ની
 (૭) ગુણુમાલા (શ્લો. ૮૪૨), ધરાપાલની પત્ની
 (૮) વિજ્યા (શ્લો. ૮૭૩), પુરંદરની પત્ની
 (૯) તારા (શ્લો. ૯૦૪), ચરસેનની પત્ની

સાળી—પુસુરસુંદરી (શ્લો. ૫૩) સૌભાગ્યસુંદરીની પુત્રી.

સાહુ—અરિદમન, મિતારિ-દમિતારિનો પુત્ર, સુસુંદરીનો પતિ 'કુરુજંગલ' દેશની શંખપુરી યાને અહિચ્છત્રનો રાજા (શ્લો. ૭૮)

સાળાઓ—કનકપ્રભ (શ્લો. ૪૮૮), કનકશેખર (શ્લો. ૪૮૮), કનકધ્વજ (શ્લો. ૪૮૮) અને કનકરુચિ. આ ચારે કનકમાલાના પુત્રો થાય.

સુંદર અને પુરંદર—(કર્પૂરતિલકાના બે પુત્રો) યશોધવલ, યશોધર, વજ્રસિંહ અને ગાન્ધર્વ (શ્લો. ૮૦૪) આ ચારે કાંચનમાલાના પુત્રો થાય.

હિરણ્યગર્ભ, રનેહલ, યોધ, વિજિતારિ અને સુકર્ણ (શ્લો. ૮૪૩). આ પાંચે ગુણુમાલાના પુત્રો થાય.

હરિવિક્રમ, નરવિક્રમ, હરિષેણ, શ્રીષેણ અને ખીજન ત્રણ આ સાતે વિજ્યાના પુત્રો થાય.

આ ઉપરથી જ્ઞેઈ શકાશે કે શ્રીપાલ નરેશનાં તમામ સર્ગાવહાલાનાં નામ જાણવામાં નથી. દા. ત. એમના નવ પુત્રો પૈકી એકનું જ નામ અહીં અપાયું છે, જ્યારે બાકીનાનાં નામ વિષે ઉલ્લેખ નથી.

આ લેખમાં નામ કે વિગતની પછી મેં જે શ્લોકોકનો નિર્દેશ કર્યો છે તે સિરિવાલ-કહાના તે તે શ્લોકોનો—પદનો છે. આ પાઠચક્રિતિના સંકલનકાર—ચ્યનાર, વજ્રસેનસુરિના પદ્માલંકાર હેમતિલકસુરિના શિષ્ય રત્નશેખરસુરિ છે. વિશેષમાં આ કૃતિની નકલ આ રત્નશેખરસુરિના શિષ્ય હેમચન્દ્ર વિ. સં. ૧૪૨૮ માં લખી છે.

નગરો—શ્રીપાલ નરેશ જે જે નગરની કન્યા પરણ્યા તેનાં નામો હું અકારાદિ ક્રમે રજૂ કરું છું કે જેથી આજથી લગલગ છસો વર્ષ ઉપર કર્યાં નામો અસ્તિત્વમાં હતાં તેની સ્ત્રી તૈયાર કરવામાં એ સહાયક થઈ પડે:—

અહિચ્છત્રા યાને શંખપુરી (દેશ—કુરુજંગલ)

ઉજ્જૈની, (દેશ—માળવા), કાંચનપુર

કુંડલનગર, કુલ્લાગપુર, ઠાણા (થાણા) (દેશ—કાંકણ)

દેવહલપત્તાન, બર્ખર (?)

રત્નસંચયા (દ્વીપરત્ન), અને સોપારક

આ ઉપરાંત અંગ દેશની ચંપાનગરી, સોપારક અને ભરુચ એ નગરોનો પણ શ્રીપાલના જીવન સાથે સંબંધ છે.

૫. આ ઓરમાન સાળી જાણાય.

ધૂપ દીપ

: લેખક :

પૂજ્ય પં. શ્રીકનકવિજયજી

દેવાધિદેવ શ્રમણુ ભગવાન શ્રી. મહાવીર પરમાત્મા, વર્તમાન જૈનશાસનના નાયક તરીકે આપણા પરમ ઉપકારી છે. સંસાર સમસ્તના પરમાર્થ કાળે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી, પ્રાણી માત્રની બંધન-મુક્તિનો માર્ગ તેઓએ દર્શાવ્યો છે. સ્વયંમુક્ત બની, અન્યને મુક્તિમાર્ગના સાર્થવાહ રૂપ બનનાર તેઓશ્રી ખરેખર મહામંગળ રૂપ છે.

મંગળમૂર્તિ શ્રી. મહાવીરદેવની સેવા, ભક્તિ તથા અનન્ય ઉપાસના: જગતના આત્માઓ માટે એ જ કલ્યાણકર છે. આત્માની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના પથપ્રદર્શક શ્રી. મહાવીરદેવનું જીવન, વિશ્વના સહુ કોઈ જીવોને યથાર્થ માર્ગદર્શન આપી જાય છે. વર્તમાન કાલના વાતાવરણમાં મહાન વિભૂતિ શ્રી. વીરપ્રભુના જીવનસંદેશનો ગંભીરપણે જો વિચાર કરવામાં આવે તો આજના વિકટ કાલમાં આપણને એમાંથી અપૂર્વ બોધપાઠની પ્રાપ્તિ અવસ્ય ધર્મ શકે તેમ છે.

શ્રી. મહાવીરદેવ લોકોત્તર મહાપુરુષ હતા. આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત કરીને સ્વયં તેઓ કૃતકૃત્ય બન્યા હતા. તેઓ પરિપૂર્ણ જ્ઞાની, ઐશ્વર્યયુક્ત તથા અપ્રતિમ સામર્થ્યના સ્વામી હતા. આત્માની એ પરમોત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા, તેમણે અનેક ભવો સુધી ઉચ્ચતમ સાધનાઓ સાધી હતી. જ્યારે ભ. શ્રી. મહાવીરદેવનું નામ આપણા સ્મૃતિપટ પર આવે ત્યારે આપણે તેઓશ્રીના જીવનની કડોર સાધના, ઉચ્ચ આત્મદમન તથા તે બધાંયની પૂંઠે તેઓશ્રીએ ભવોના ભવો સુધી કરેલો ભગીરથ પુરુષાર્થ; ઈત્યાદિ ખરેખર યાદ કરવા જોયાં છે.

જૈનદર્શનમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ નિત્ય નિર્દોષ, અનાદિ ઈશ્વર કે નિત્ય સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારાઈ નથી. આજે આપણે જેઓને પરમાત્મા, ઈશ્વર કે તીર્થંકર માનીએ છીએ, તેઓ પણ ભૂતકાલમાં આ સંસારમાં આપણા જેવી છતાં આપણા કરતાં કાંઈક વિશિષ્ટ સ્થિતિમાં હતા. અનાદિ નિર્ગોદ-અવ્યવહાર રાશિમાં એક વેળા સંસારના સમસ્ત આત્માઓ એક સાથે રહેતા હતા. હા, શ્રી. તીર્થંકરદેવના આત્મામાં અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટતા જરૂર હતી. છતાં સંસારી તરીકે સર્વ આત્માઓ જૈનદર્શનમાં સમાન કહ્યા છે. એટલે શ્રી. મહાવીરદેવનો આત્મા એક વેળા સંસારી હતો. પણ તેઓએ આત્માની જગૃતિપૂર્વક આરાધનાના પથે એક પછી એક એમ પગલાં માંડતાં મહાપ્રયાણુ આદ્યું. એટલે તેઓ આત્મામાંથી પરમાત્મા બની શક્યા.

(૨)

પ્રભુ શ્રી. મહાવીરદેવની એ સાધનાને જરા આપણે આપણી દષ્ટિ સમક્ષ રાખીએ અને તેમાંથી નયસારના ભવની તેઓશ્રીની જીવનચર્ચા વિચારીએ.

મહાવીર બનવા પહેલાં, તેઓના છેલ્લા ભવથી સત્તાવીશમાં ભવ પહેલાં મહાવીરદેવનો આત્મા, પશ્ચિમ મહાવિદેહના એક રાજવીના મુખીપદે નાના ગામડાનો વહીવટ સંભાળે છે. સદ્ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ નયસાર હજી પામેલા નથી. છતાં મહાવીરદેવ બનવા માટેનું બીજા-ત્રણપણુ તેઓને અહીં થાય છે. એ દષ્ટિએ નયસારના આત્મામાં માર્ગનુસારી આત્મા માટેના

૧૦૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

ગુણો ભરેલા છે. ગુણાનુરાગ, સાધુસેવા, દાનરુચિ, ઔચિત્ય અને પરોપકારપરાયણતા: આ ગુણો: નયસારના જીવનમાં બાલ્યકાલથી તાણા-વાણાની જેમ વણાઈને રહેલા છે.

માનવમાં રહેલી માનવતાને સફળ બનાવનાર આ ગુણો સદ્ધર્મ પ્રાપ્તિનાં આદિકારણ છે. શ્રી. મહાવીરદેવના જીવનને, તેઓની મહાન સાધનાને અને શ્રી. ઓપ આપનારા આ ઉત્તમ કોટિના ગુણો માનવ માત્રના જીવનને નિર્મલ બનાવનારા છે. ગુણાનુરાગ, દાનરુચિ તથા પરોપકાર પરાયણતા એ આજના સંસારમાં લગભગ ભૂલાતા ગયા છે. આત્માની ઉચ્ચલ દશાનું આદિ બીજ આ અનુપમ ગુણોની પ્રાપ્તિમાં રહેલું છે.

નયસાર મહાઅટવીમાં સેવકો સેવકોને લઈને, પોતાના સ્વામીના આદેશથી ઈમારતી લાકડાંઓ માટે બંધ છે. નોકરો કામકાજમાં મગ્ન છે. નયસાર આ બધાંયની સંભાળ, દેખરેખ રાખી રહેલ છે. મધ્યાહ્નનો સમય થાય છે. ભોજન માટેની સામગ્રી સેવકોએ તૈયાર કરી છે. એટલે નયસાર સેવકોને ભોજન કરવાનો આદેશ આપે છે.

નયસારમાં ઔચિત્ય કેટકેટલું અહુભુત છે? ભોજનના સમયે સેવકોને યાદ કરવા, સેવકોના ભોજનની ચિંતા રાખવી, એ સ્વામી તરીકે, માલિક કે શેઠ તરીકે એ સ્થાન પર રહેવાનું વાસ્તવિક ઔદાર્ય છે. ભાણા પર સમયસર ભોજન કરવા એકલા માલિકને સેવકો યાદ આવે એ ક્યારે અને? સેવકો પ્રત્યે સ્વામીને જે વાતસલ્ય હોય તો સેવકને માલિક માટે સહભાવ પ્રગટ્યા વિના ન જ રહે. આજે આ વસ્તુની ઊણપ આપણા સંસારમાં ધણી ખટકી રહી છે. એના યોગે શેઠ-નોકર; માલિક-મજૂર; બંને વચ્ચેના એખલાસભર્યા સંબંધોમાં ઝેર રેડાઈ રહ્યું છે. બંનેને પરસ્પર મમતા નથી. બંને વચ્ચે કોઈ જાતનો સુમેળ આજે રહ્યો નથી.

નયસારના વ્યવહારમાં આ જાતની ઉત્તમતા છે. પણ સેવકો પોતાની ફરજને ભૂલે તેવા નથી. પોતાના ભોજન પહેલાં પોતાના સ્વામી માટે તેઓ ભોજનનો થાળ તૈયાર કરીને મૂકે છે. નહાવા માટે ગરમ-અતિઉષ્ણ જળ પણ ત્યાં તૈયાર કરે છે. આ અવસરે શ્રી. મહાવીરદેવનો આત્મા, નયસાર કેવી શુભ વિચારણા કરે છે? તેના આત્મામાં રહેલા સંસ્કારો જાગી ઊઠે છે. દાનનો બસની તે મનમાં ચિંતવે છે: 'કોઈ અતિથિ, કોઈ સાધુ-સંત સુપાત્ર જે આ અવસરે મને મળે તો કેવું સારું? એવા પુણ્યવાનના પાત્રમાં આ ભોજન આપી હું મારી જાતને પાવન કરું!'

નયસારનો આત્મા આ દાનગુણથી બધું પામે છે. માનવજીવનની બધી નળણી બાબુઓને ઢાંકી દઈ, તેના જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવનાર આ દાન ગુણ છે. આપવાનું વ્યસન જે માનવ-જાતને આજે રહ્યું હોત તો આજની દુનિયામાં જે ક્લેશ, કંકાસ, વૈર, ઝેર, અસતોષ કે તૃષ્ણાના તણખાઓ શાંતિ, સતોષ યા સુખને બાળી રહ્યા છે; તે કદી ન જ બનવા પામત.

મેળવવું, સાયવવું, અને ભોગવવું—આ ત્રિવિધ તાપથી તપેત દુનિયા, હાથની મૂઠીમાં અંગારો દાખી, સગગી રહ્યાની ખૂસો પાડનાર મૂર્ખની જેમ અશાંતિની વાતો કરે છે; એ નરી બાલીશતા છે. શ્રી. મહાવીરદેવ જેની મહાન વિસ્મૃતિના જીવનની આ બાબુ તરફ જરા દ્રષ્ટિ તો કરો! હજી નયસારને જૈનધર્મ મળ્યા નથી. શ્રાવણચારની તેને ખબર નથી. છતાં ખાતાં પહેલાં તેને કોણુ યાદ આવે છે?

મન ગમતું ભોજન મળવું કે સંસારમાં મનકાવતા વૈષધિક સાધનો મળવાં એ જરૂર માનવની પૂર્વકૃત પુણ્યાર્થ છે, જે કાંઈ અનુકૂળતા, સંપત્તિ કે સ્વજનોની પ્રાપ્તિ યા બંધાં

અંક : ૬]

ધૂપદીપ

[૧૦૭

જઈએ ત્યાં ધારેલાં કાર્યો, મનોરથોની સિદ્ધિ: આ બધું અવશ્ય પુણ્યને આધીન છે. પણ આ સધળાંયે સાંસારિક પદાર્થોને સાચવવા કે ભોગવવા પાછળ માનવ આજે જે રીતે પોતાની જાતને ખુવાર કરી રહ્યો છે તે ખરેખર ઉપહાસપાત્ર છે.

યાદ રાખવું કે, ભોગવવામાં જે આનંદ છે. તેના કરતાં ગૌરવપૂર્વક અન્યને ખાતર તેનો સદુપયોગ કરવામાં કંઈ ગણો સાચો આનંદ છે, ભોગોની પાછળ ભટકનાર પામર છે. જ્યારે જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલી ભોગ સામગ્રીઓને પ્રસન્નતાપૂર્વક તજનાર મહાન છે.

નયસાર મહાન છે. એનો આત્મા ઉત્તમ છે. માટે જ એને અત્યારે સુપાત્ર યાદ આવે છે. પણ આવા જંગલમાં સાધુ પુરુષો ક્યાંથી આવે ? છતાં ભાવના, શ્રદ્ધા અને લાગણી; એને કંઈ જ દૂર નથી. જ્યારે માનવની શ્રદ્ધા જાગી ઊઠે છે, ભાવનાપૂર્વક કોઈ પણ કાર્ય કરવા સજ્જ બને છે, લાગણીના તાર જે એને જોડતાં આવડી જાય પછી બધીયે નિર્જાતાઓ, મૂઝવણો યા સંકટો; તેના માર્ગથી દૂર-સુદૂર હડસેલાઈ જાય છે.

માનવોના જીવનની આ જ એક મહત્તા છે. તે ધાર્યું સાધી શકે છે. જો એ અંદરથી જાગ્રત બન્યો, મક્કમ દિલે કોઈ પણ કાર્ય કરવાનો જો એણે નિશ્ચય કર્યો, તો પછી ભગીરથ પુરુષાર્થ દ્વારા માનવ એને સાધ્યા વિના જાપીને કદી ખેંચી શકે જ નહિ. વાત એટલી જ કે, એટલે અંશે શુભ કાર્ય, પરાપકાર કે ધર્મમાર્ગમાં એવી શક્તિઓનો સદુપયોગ, એને સાધવા માટેની એની જે તમન્ના, તેટલે અંશે એ જીવનને ઉન્નત બનાવી, નિજના આત્માને ધન્ય કરે છે. નયસારની ભાવના સાચી હતી. હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવથી એ સુપાત્રને ઝંખી રહેલ છે. માટે જ એને સાધુ-મહાત્માઓનાં દર્શન થાય છે. સાર્થથી વિખૂટા પડેલા જૈન સાધુઓ દૂરથી આવી રહ્યા છે. નયસાર આ લાગી મહાપુરુષોને જુએ છે. એટલે એનું હૃદય પરમ હર્ષ અનુભવે છે. આનંદથી એની રોમરાંજિ વિકસિત થાય છે.

સંસારમાં ધન, સ્વાર્થ કે પ્રતિષ્ઠા યા પદવીથી માણસની મોટાઈને માપનારા આત્માઓ તો ડગલે ને પંગલે દેખા દેશે, પણ માનવની મહત્તા કે શુદ્ધિમત્તા, આ રીતે સામાને માપવામાં નથી રહી. માનવની ઉત્તમતા કે ચતુરાઈ સામાને ગુણથી માપવામાં રહેલી છે. શ્રી. મહાવીર-દેવનો આત્મા નયસાર સાધુ ભગવંતો પર જે નિષ્કૃન્નિમ બહુમાન, આદરભાવ, કે ભક્તિ રાખી રહ્યો છે એ એની ભાવિ મહત્તાનું સૂચક શુભ ચિહ્ન છે. નયસાર તે સાધુ મહાત્માઓની સમ્મુખ જાય છે. વિનયપૂર્વક તેઓની સેવામાં તે કહે છે:

‘ભગવન્! આવા વિકટ અરણ્યમાં આપ ક્યાંથી ? જ્યાં શસ્ત્રધારી માનવ પણ એકલો ન આવી શકે, એવું ભયંકર આ જંગલ છે. જરૂર આપ માર્ગ ભૂલ્યા હોવા જોઈએ. નયસારનો વિનય, તેનું ઔચિત્ય તથા તેની સરલતા જોઈને સાધુ-મહાત્માઓ સાર્થથી વિખૂટા પડી, કેવી રીતે માર્ગ ભૂલ્યા એ બધી હકીકત નયસારને કહે છે. અતિશય બહુમાનપૂર્વક તે સાધુ મહાત્માઓની નયસાર સેવા-ભક્તિ કરે છે. ત્યારબાદ તે મુનિવરોને માર્ગ બતાવવાને સ્વયં તેઓની સાથે જાય છે.

માર્ગમાં એક ધટાદાર વૃક્ષની છાયા નીચે જમીન પ્રમાણ, તે સાધુ-મહાત્માઓમાંથી મુખ્ય મુનિવર, નયસારને યોગ્ય જાણી શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ તેને જણાવે છે. નયસાર ત્યાં સમગ્ર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રી. મહાવીરદેવનો આત્મા અહીંથી આત્મસાધનાના માર્ગ બાણી ક્રમશઃ પ્રચાણ આદરે છે. આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ જે ભવ્ય તથા ભગીરથ પુરુષાર્થ ભાવિમાં આદરે છે તેનું ઉત્તમ મંગલાચરણ અહીંથી થાય છે.

મંત્રી ઠાકરસી શાહના રાસનું પર્યાલોચન

લેખક : શ્રીયુત અગરવંદજી નાહટા

‘મંત્રી ઠાકરસી શાહનો રાસ’ અનુસાર સોરઠિયા પેરવાડ ઠાકરસી શાહ જૂનાગઢના રાજા ખેંગારના મંત્રી હતા. રાજા કોઈ કારણવશાત્ રુબ્દ થઈ જતાં મંત્રી સસુદ્ર માર્ગે દક્ષિણ પ્રાંતના વાકનઠિરપુરમાં પહોંચ્યા અને વેપાર આદિ કરતાં ત્યાંના નરેશ્વર હરિયડના મંત્રી બન્યા. મંગળપુરના પંડીરાયનો ઉપદ્રવ શાંત કરવા માટે તેમણે સૈન્ય સાથે આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી હતી.

મળી આવેલા રાસમાં, અસ આટલે સુધીનું જ વર્ણન છે. રચના અપૂર્ણ છે. તેથી આક્રમણની સફળતા અને પરવર્તી શુભ કાર્યો બાજુવા માટે એની પૂર્ણ પ્રતિ મળે એ જરૂર નું છે.

આમાં સર્વપ્રથમ જૂનાગઢના ખેંગારની માહિતી મેળવવી જરૂરી છે; જેથી ઠાકરસીનો સમયનિર્ણય થઈ શકે. અમારા ઇતિહાસના વિદ્વાન મિત્ર—શિંદુ કોલેજ, દિલ્હીના પ્રોફેસર ડૉ. દશરથ શર્માને પૂછતાં તેમણે ખેંગાર વિશે નિમ્નોક્ત વર્ણન મોકલ્યું છે :

“આ ખેંગાર જૈન સાહિત્યમાં સારી રીતે ખ્યાતિ પામેલો રાજા મહિપાલનો પુત્ર હતો. એના રાજ્યની ઘટનાવલીથી જણાય છે કે, આ રાજા શરૂની અને મનસ્વી હતો. પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરવાની તેના હૃદયમાં પ્રબળ અભિલાષા હતી. “મિરાતે મુસ્તફાબાદ” માં લખ્યું છે કે, તેણે સોમનાથમાંથી મુસલમાનોને કાઢી મૂક્યા અને અનેક ધર્મસ્થાનોનો અધિકાર રજૂપૂતોને આપી દીધો. પ્રાયઃ આ જ સમયે ગુલામ સેનાપતિ તકીએ દિલ્હી વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કર્યો. ખેંગારે તેને સહાયતા આપી. મહમદ બિન તખલખ આ સમયે દક્ષિણમાં હતો. ત્યાંથી વિજય મેળવવાની આશા છોડીને તે ઉત્તર તરફ વળ્યો, ખેંગારનો પણ વારો આવ્યો. લગભગ એક વર્ષ સુધી ગિરનારના કિલ્લામાં ભરાઈ રહી તે લડતો રહ્યો. અંતે સને ૧૩૪૯ (વિ. સં. ૧૪૫૬) માં તેને ગિરનાર છોડવું પડ્યું. એ પછી કેટલો સમય વીતતાં ખેંગારે ઠાકરસી વગેરેથી સહાયતા લઈને ફરીથી પોતાના રાજ્ય ઉપર અધિકાર જમાવ્યો—એ હજી સુધી ઇતિહાસથી અનિશ્ચિત છે.”

રાસમાં જ ખેંગારનું દક્ષિણમાં જવું, ઠાકરસીએ સત્કાર કરવો અને તેની સહાયતાથી ખેંગારે ફરી રાજ્યાધિકાર મેળવવો વગેરે મહત્વપૂર્ણ વાચનોની સૂચના મળે છે.

રાસનો ખીન્ને ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ ઠાકરસીએ વાકનઠિરપુરમાં ગમન અને રાજા હરિયડના મંત્રી બનવા સંબંધે છે. વાકનઠિરપુર દક્ષિણ કનાડા (તુલુવ પ્રદેશ)નું પ્રસિદ્ધ બંદર હતું. અહીં દેશ-વિદેશથી અનેક વહાણો આવતાં અને સાફ કરેલા ચોખા, ચોમુજ, અદત, કાનાનર, કાલીકટ વગેરે સ્થાનોમાં લઈ જતાં. આથી ઠાકરસીએ વેપાર માટે અહીં આવવું અને સફળતા પ્રાપ્ત કરવી એ ઉલ્લેખ અચૂંક છે.

હરિયડ નામે વિજયનગર સામ્રાજ્યના એ શાસકો થઈ ગયા છે. ખેંગારની સમકાલીનતા જોતાં આ હરિયડ વિજયનગરનો સ્થાપક હરિહર પ્રથમ જ હોઈ શકે. તેણે સને ૧૩૩૬ થી ૧૩૭૪ સુધી રાજ્ય કર્યું છે. તેને ૮ મંત્રીઓ, ૫ પુરોહિતો અને ૭ સામંતો હોવાની સામાન્ય જેવી વાત છે. તે મહામંડલેશ્વર પદથી વિભૂષિત હતા. ખીન્ને હરિહરનો સર્વપ્રથમ લેખ સને ૧૩૭૨ નો મળે છે. તેમને મહારાજાધિરાજનું બિરુદ હતું. સને ૧૪૦૪ માં તેમનું મૃત્યુ થયું. તેનો મંત્રી ઇરિગપ્પ જૈન હતો.

અંક : ૬] મંત્રી ઠાકરસી શાહના રાસનું પર્યાલોચન [૧૦૯

રાસનો બીજો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ ઠાકરસીના ભાઈ બીજા (વિજય) વહાણુ માર્ગે વેપાર માટે કણ્યાપુર ગયો. અને ત્યાંની રાજમહિષી જયસેનાને શાકિનીના ઉપદ્રવથી મુક્ત કરી ત્યારે રાજ્યે યથેચ્છ વસ્તુ માગવાનું કહેતાં તેણે બીજાનું કંઈ ન માગતાં તેનું અશ્વરત્ન મેળવ્યું, જે ઠાકરસી શાહે વિજયનગરના નરેશ હરિયડને ભેટ આપીને પ્રધાન પદ પ્રાપ્ત કર્યું. વીજા (ઠાકરસીનો ભાઈ) વાકનઉરપુરમાં જ રહેવા લાગ્યો, ત્યાં સુધી જ રાસમાં ઉલ્લેખ છે.

કણ્યાપુર અને ત્યાંની રાણી જયસેનાના સંબંધમાં ડૉ. દશરથ શર્માએ લખ્યું છે કે, કણ્યાપુર સંભવતઃ દક્ષિણ કનાડા (તુલુવ પ્રદેશ)ના કુંદાપુર તાલુકાનું કલ્યાણનગર છે. અહીં મહારાજાધિરાજ વીર અલ્લાલની પદ્મ મહિષી કૃષ્ણાઈ તાપીનો સને ૧૩૪૯ નો એક લેખ વિદ્યમાન છે. આને જ રાણી જયસેના માનવાની ઇચ્છા થાય છે પરંતુ એ પણ સંભવિત છે કે, તે કોઈ સામંત રાજ જયસિંહની રાણી હશે; જે રાજ જયસિંહની પાસેથી વીજાએ અશ્વરત્ન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. રાસમાં મંગલપુરના પંડીરાયનો ઉપદ્રવ શાંત કરવા માટે સૈન્ય સાથે ઠાકરસીના આક્રમણનો ઉલ્લેખ મળે છે. આ પંડીરાયના સંબંધમાં શ્રી. દશરથજી શર્મા લખે છે કે, હરિહર પ્રથમના સમસામયિક બે રાજ્યોએ પાંડચરાજની ઉપાધિ ધારણ કરી હતી. આમાંથી એક દક્ષિણ કનાડાધિપતિ (તુલુવ પ્રદેશનો સ્વામી) વીર પાંડચદેવ, સને ૧૩૪૬ માં રાજગાદી પર હતો. તેનાં બિરૂદ પાંડચચક્રવર્તી અરિરાય, વાસવશંકર અને રાજ ગર્જકુશ આદિ હતાં. મંગલોર (મંગલપુર)ના પાંડચેશ્વર મંદિરમાં સને ૧૩૬૦ નો આ રાજનો એક લેખ વિદ્યમાન છે.

હોયસલ રાજ વીર બલ્લાલ ત્રીજાએ પણ આ જ રીતે પાંડચચક્રવર્તી આદિ બિરૂદ ધારણ કર્યાં હતાં. સંભવતઃ સને ૧૩૪૦ ની આસપાસ તેણે દક્ષિણ કનાડા અર્થાત્ તુલુવ પ્રાંત ઉપર પૌતાનું આધિપત્ય સ્થાપન કર્યું હતું. આમાંથી કયા રાજ પર ઠાકરસીએ આક્રમણ કર્યું એ બતાવવું મુશ્કેલ છે.

કન્નડ (કનાડા) શબ્દ અધિકતર હોયસલવંશીઓ માટે જ લગાડવામાં આવે છે. જે કન્નડ પંડીરાજ વીર બલ્લાલ ત્રીજે હોય તે આપણે એ માનવું પડશે કે સંસ્થાપક હરિહર પ્રથમને કેવળ મુસલમાનોની સાથે જ નહિ પણ દક્ષિણના પ્રબલ શાસકો વીર બલ્લાલ ત્રીજાની સાથે પણ મોરચો લેવો પડ્યો હતો. અને તેને પરાજિત કરવામાં ઠાકરસીએ સહાયતા કરી હોય. પરંતુ વીર બલ્લાલનું મૃત્યુ સને ૧૩૪૨ માં થઈ ચૂક્યું હતું. એ સમયે કદાચ ઠાકરસી દક્ષિણમાં પહોંચ્યા પણ ન હોય. આથી અધિક યુક્તિસંગત તો એ છે મંગલોરના પંડીરાયને આલુ પેદ વીર પાંડચદેવ માની લઈએ. મંગલોરનો પિતૃક્રમાગત અધિકારી એ જ હતો. અને સંભવતઃ એના જ સમયમાં દક્ષિણ કનાડાના શાસકોએ વિજયનગરની આધીનતા સ્વીકારી હતી. દક્ષિણ કનાડા પ્રદેશનું આધિપત્ય હોવાના કારણે પાંડચરાજ કન્નોડા અથવા કન્નડ કહી શકાય એમ છે.

રાસનાયક ઠાકરસીના સંબંધમાં ઐતિહાસિક પર્યાલોચન કર્યા પછી રાસની રચના સંબંધે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. રાસ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત હોવાથી તેની અંતે જે રચનાકાળ અને સ્થાન આપ્યું હશે, તે બીજા પ્રતિ મળી ન આવે ત્યાં સુધી કહી ન શકાય.

રાસમાં આના રચયિતાનું નામ ‘જ્ઞાન કવિ’ એમ આવે છે. “જ્ઞૈન ગૂર્જર કવિઓ”માં આ નામના બે કવિઓનો ઉલ્લેખ છે. વસ્તુતઃ તે બંને કવિ એક જ છે. એ પ્રથમના ભાગઃ ૧, પૃષ્ઠઃ ૪૮૦ માં ઉલ્લેખાયેલ જ્ઞાન કવિને જ્ઞાનદાસ માની લેવામાં આવ્યા છે તે ઠીક નથી. આ પ્રથમના ત્રીજા ભાગના પૃ. ૫૪૩ માં સોરઠંગચ્છના જ્ઞાનચંદ્રસૂરિના ગ્રંથોનું વિવરણ છે,

[જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ : ૬૯] । ૦ ।

દક્ષિણમાં જૈન ધર્મ

[સમ્રાટ ખારવેલ]

પ્રકરણ ૧

લેખક : શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

સમ્રાટ ખારવેલે કાતરાવેલ શિલાલેખની શોધ સંબંધી જે નોંધ ઉપલબ્ધ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે — ઈ. સ. ૧૮૨૦ માં સ્ટર્લિંગ નામક મિશનરી સાહેબે એ પહેલી વાર જ્ઞેયો એ એનો અર્થ બરાબર કરી શક્યો નહીં એટલે એ સંબંધી ચર્ચા બુદ્ધા બુદ્ધા પત્રોમાં શરૂ થઈ. એનો ઉકેલ આણવા કેટલાક વિદ્વાનો એકઠા પણ મળ્યા. એમાં ડૉ. ટોમસ, મેન્નર ક્રીટ, જનરલ કનિંગહામ, પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર વિન્સેન્ટ રિમથ આદિએ ભાગ લીધો હતો. જે કે એ વેળા એ અંગે તેઓ કાઈ ચોક્કસ નિર્ણય લઈ શક્યા નહીં, અને ભારત સરકારે એ વિષયમાં પ્રયાસ ચાલુ રાખવા એમ ઠરાવાયું. ભારતવર્ષમાં નામાંકિત સંશોધકો શ્રી. જયરાલ, શ્રી. રાખાલદાસ ખેનજી, શ્રી. ભગવાનદાસ ઇન્દ્રજી અને શ્રી. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ આદિના એ સંબંધી પ્રયત્નો ચાલુ હતા. લગભગ ઈ. સ. ૧૯૧૭ પર્યંત એ અંગેના અભ્યાસપૂર્ણ પ્રયત્નો ચાલુ રહ્યા હતા; અને પં. સુખલાલજી આદિના સંપર્ક પછી એ વિદ્વાનો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યું કે—આ શિલાલેખથી જૈનધર્મ ઉપર સુંદર પ્રકાશ પડે છે એટલું જ નહીં પણ ભારતવર્ષના ઇતિહાસ પર અજવાળું પાથરનાર આ મહત્ત્વનો શિલાલેખ છે. અહીં એ સંબંધી લંબાણથી વિવરણ કરવાની જરૂર નથી, કેમકે હાથીગુફાના લેખ તરીકે આજે તો એ જગ-મશહૂર બન્યો છે અને કેટલીયે ભાષામાં એનું ભાષાંતર પણ થઈ ચૂક્યું છે અને તે બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે પ્રગટ પણ થઈ ગયું છે.

અહીં તો એ શિલાલેખના સર્જક તરીકે સમ્રાટ ખારવેલ સંબંધી કેટલોક જાણવા જેવો તૃપ્તાંત અગાઉ જણાવી ગયા તે મુજબ એક મરાઠી પુસ્તકના આધારે આપવાનો છે.

ભગવંત મહાવીરસ્વામીના સમયમાં કલિંગદેશની રાજવાની કચંચનપુર હતી અને જૈન સંશોધકો એના સ્વામી મહારાજ સુલોચનથી ઇતિહાસની શરૂઆત કરે છે. જૈનેતર વિદ્વાનો એ રાજધાની પર સુરથ રાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યારથી કરે છે. સંભવિત છે કે સુલોચન અને સુરથ બન્ને એક જ હોય, કેમકે તેમના રાજ્યકાળમાં ઝાઝું અંતર નથી. મહારાજ સુલોચન નિઃસંતાન હતા. એમણે પોતાના સામ્રાજ્ય પર વૈશાલીપતિ એટકરાજના પુત્ર, અને પોતાના જમાઈ શોભનરાયને વારસ નીમ્યા. વીર સંવત ૧૮ માં શોભનરાય કલિંગાધિપતિ બન્યા.

એટક મહારાજ ચુસ્ત જૈનધર્મી હતા એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે અને તેમના આ સંતાનમાં જૈનધર્મનો વારસો ઊતરી આવેલો હતો જ. આ રાજવીએ કુમારીપર્વત પર કેટલાંક મંદિરો બાંધ્યાં હતાં. વળી પોતાના પરાક્રમ વડે રાજ્યનો વિસ્તાર પણ વધાર્યો હતો. આ શોભનરાયની પાંચમી

અંક : ૬]

દક્ષિણમાં જૈન ધર્મ

[૧૧૧

પેઢીએ એટલે વીર સંવત ૧૪૯ માં કલિંગની ગાદી ઉપર અંડરાય નામે રાજ થયા. એ વેળા મગધમાં રાજા નંદનું રાજ્ય હતું. નંદરાજાએ કલિંગ ઉપર ચડાઈ કરી હતી, કુમારી પર્વત ઉપર આવેલ એક દેવાલયમાંથી ભગવાન શ્રી. ઋષભદેવની મનોહર સુવર્ણ મૂર્તિનું હરણુ કરી જઈ, પોતાની રાજધાનીમાં લઈ જઈ, ત્યાં એની ભક્તિપૂર્વક સ્થાપના કરી હતી.

શોભનરાયની આઠમી પેઢીએ ખેમરાજ નામે રાજ થયા. એ વેળા મગધની ગાદી ઉપર અશોક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ મહારાજા અશોકે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૬૨ માં કલિંગદેશ ઉપર ચડાઈ કરી. એ વેળા ઉભય રાજાઓ વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. વિજયશ્રી અશોકને વરી, અને કલિંગની પ્રજાની મોટા પ્રમાણમાં ખુવારી થઈ, ત્યારથી કલિંગમાં બૌદ્ધધર્મનો પગપેસારો થયો. આ યુદ્ધમાં જે અતિ મોટા પ્રમાણમાં રક્તપાત થયો હતો અને એ દ્વારા જે ખાનાખરાબી એણે નજરે લેઈ હતી, એથી એને એટલી હદે આઘાત થયો કે જેથી પાછલી અવસ્થામાં એણે યુદ્ધનો ત્યાગ કર્યો એટલું જ નહીં પણ ધર્મ અને નીતિદર્શક સૂત્રો કોતરાવ્યા અને શાંતિમય જીવન ગાળવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો એવું ઇતિહાસકારોનું મંતવ્ય છે.

આ સંબંધમાં પણ સંશોધકોમાં મતફેર વર્તે છે. અશોકના શિલાલેખોમાં 'પૌષધ' જેવા કેટલાક શબ્દો આવે છે કે જે વિષે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં કંઈજ ઉલ્લેખ નથી. વળી એકાદ લેખના અપવાદ સિવાય પ્રિયદર્શી શબ્દ જ વધારે વપરાયેલો જણાય છે. શિલાલેખોમાંની કેટલીક આગાઓ જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો જેડે વધુ અંધગ્રેસતી આવે છે. એના આધારે કેટલાક પ્રિયદર્શી તે અશોક નહીં પણ મહારાજા સંપ્રતિ હોવા ઘટે એવું અનુમાન કરે છે.

ખેમરાજ પછી તેમનો પુત્ર યુદ્ધરાજ ગાદીએ આવ્યો. આ પરાક્રમી યોદ્ધો હોવાથી કલિંગદેશનું સ્વાતંત્ર્ય પુનઃ પાછું મેળવાયું. કલિંગદેશમાં રાજ્ય કરનાર સર્વ રાજાઓ જૈનધર્મી હતા, યુદ્ધરાજે જૈનધર્મનો પ્રચાર મોટા પ્રમાણમાં કર્યો. કુમારીગિરિ ઉપરનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને એ ઉપરાંત નવીન જિનમંદિર અંધાવ્યાં તેમજ યુદ્ધરાજે પણ ખનાવરાવી. ઈ. સ. પૂર્વે ૧૪૩ આશરેના સમયે યુદ્ધરાજનો પુત્ર ભિક્ષુરાજ ખારવેલ સિંહાસનારૂઢ થયો. રાજા ખારવેલ સેનવંશીય હોઈ, કુલીન, વીર, તેમજ પરાક્રમી હતો. મેઘવાહનની પદવી વંશપરંપરાગત ચાલી આવેલી એણે પણ ધારણુ કરી હતી.

સમ્રાટ ખારવેલ સંબંધી વૃત્તાંત આ માસિકના પાનામાં અગાઉ આવી ગયેલ છે. વળી એ ઐતિહાસિક જૈનધર્મી રાજવી અંગે આજે જે મત જેવું પણ નથી જ, કેમકે પૂર્વે જેવું તેમ હુદાઈગુફાનો શિલાલેખ એ મહત્વની વાત આલેખે છે. અહીં તો એ મહારાજાએ જૈન-ધર્મની પ્રભાવના અર્થે, મગધમાં પડેલા ખારવર્ષી ભયંકર દુષ્કાળને લીધે, વિસ્મૃત થતા આગમ-જ્ઞાનને તાજી રાખવા વિદ્વાનોની પરિષદ ખોલાવી હતી, તે પ્રતિ નજર ફેરવી જોઈએ. રાજવીનું આ કાર્ય અતિમહત્વનું હતું. એ વેળા દેશમાં પ્રવર્તતી વિષમ દશા પ્રતિ વિચાર કરતાં આ પ્રકારની પરિષદ મેળવવી અને લીધેલ નિર્ણયોને અમલી ખનાવવા પ્રયાસ કરવો એ જેવું તેવું કાર્ય નહોતું. આ સંબંધમાં એકત્ર થયેલ ગ્રંથણુ આદિ અને થયેલ કાર્યવાહી, ખુદ મરાઠી લેખકના શબ્દોમાં જ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે—

‘યા સખે મધ્યે જિનકલ્પી સમાન આચાર્યે બલિસહ, બોધલિંગ, દેવાચાર્ય, ધર્મસેનાચાર્ય આદિ કરૂન ૨૦૦ જ્ઞાનિ કમિધેવિષ્ણુભી આચાર્યે સુસ્થિતિ, આચાર્યે ઉમાસ્વાતિ વ જ્ઞામાચાર્ય

११२]

श्री. जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष : २०

आदि करून ३०० मुनि, पइणी आदि ७०० अजिंका, कांही राजेमहाराजे, शेटसावकारादि अनेक लोक उपस्थित झाले होते. या सभे मध्ये अध्यक्षस्थान आचार्य सुस्थित यानां दिलें होतें. या सभे मध्ये त्या वेळाच्या दुष्काळाची भयंकर स्थिति, जैनधर्मा यांची घंटत चाललेली. लोक संख्या, आगमांद्वाराची जरूरी, धर्मप्रचारक मुनिगणांची उणीप, प्रचारकार्ये त्वरित वाढविण्याची आवश्यकता, जिनमंदिराचा जीर्णोद्धार वगैरे अनेक विषयांवर वादविवाद होऊन बरेच प्रस्ताव पसार झाले. हे ठराव निव्वळ कागदो घोडे नसून त्यांना मूर्तस्वरूप देण्यांत आले. त्यां शांत, शुद्ध व पवित्र कुमारगिरी पर्वतावर अनेक मुनिराजांनीं एकत्रित होऊन पुनः सर्व शाखांची याद तैयार केली, ताडपत्रावर, भोजपत्रावर व वृक्षांच्या वल्कलां वरतीं शाखें लिहून काढण्यास सुरवात केली. कांही मुनिगण धर्मप्रचार करितां परदेशीं हि घाडले गेलें, जीर्ण मंदिरांचा उद्धार झाला. नव्या जिनमंदिरांनीं भारतवर्ष-विशेषतः कर्लिंगदेश फुलून गेला. जैनागम लिहून काढण्यांत त्यांने मदत केली. जैनधर्माचा प्रसार फक्त भारतवर्षा मध्येच नव्हे तर भारत बाहेरी वरि चोहो कडील देशां मध्ये केल्या गेला. जैनधर्माचा प्रसार करण्या करितां तन, मन व धनें करून सम्राट खारवेलनें अविश्रांत श्रम केले. महाराजा संप्रति प्रमाणें विदेशा मध्ये व अनार्य देशां मध्ये योद्धे पाठवून मुनिविहाराला योग्य क्षेत्र तयार करण्याची व तद्द्वारा जैनधर्माचा विशेष प्रसार करण्याची राजा खारवेल याची उत्कट इच्छा होती; परन्तु त्याची ती महत्वाकांक्षा प्रत्यक्ष कृतींन उत्तरची नाही. धर्मप्रेमी खारवेल या नश्वर देहाचा त्याग करून स्वर्गवासी झाला. या वेळां राजा खारवेल हा केवळ ३७ वर्षांचा होता. यानें गादीवर आल्या पासून फक्त १३ च वर्षे राज्य केलें. आपल्या अंतिम अवस्थेंत यानें कुमारगिरी तीर्थाची यात्रा केली. मुनिगणांच्या चरणकमलांस स्पर्श केला व पंचपरमेष्टि नमस्कार मंत्राची आराधना करून पूर्ण निवृत्तिभावानें देह त्याग केला.

भावार्थ सद्गुरु सभजन्य तेम होवाथी ऐतुं गुरुराती लापांतर नथी कुथुं. आ उपरथी क्विंंगमां जैनधर्मनुं प्रापश्य हतुं ऐने। सद्गुरु ज्याल आवे छे. मोटा अक्षरेवाणा आचार्यांना नामो श्वेतांवर संप्रदायमां न्गणीतां छे. क्विंंगनी दगोदगना दक्षिण प्रदेशमां पणु जैनधर्मां प्रचार हतो ऐ वातना अनुसंधानमां लेपके आ महत्त्वनी वात वणुथी छे.

गुरुभक्ति

शुरुने पणु आंधणी भक्ति गमती नथी. शुरुना सिद्धांतोने आगण धपाववा, शुरुअे आदरेला प्रयोगोने सार्थक करी अताववा ऐ न भरी शुरुभक्ति छे. अेक रीते अेधेअे तो भूतकाण आपणु। नानोसूनो शुरु नथी — आपणु अधा पूर्वजे शुरुस्थाने छे. भूतकाणमां ने कंधं भूत थवा पामी होय ते सुधारवी ते ऐनुं सन्मान करवा अराअर छे.

(संक्षिप्त)

રાજસ્થાનનાં કેટલાંક જૈન મંદિરો

૧. રાજપુર

લેખક : પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી

રાજસ્થાનમાં આવેલ ક્ષાત્રના રોશનથી ૧૫ માઈલ અને મોટી સાદરીથી પૂર્વ દિશામાં લગભગ ૨૦ માઈલ દૂર રાજપુર નામે ગામ છે. આજે અહીં જૈનનું એક પણ ધર વિદ્યમાન નથી.

અહીં શાંતિનાથ ભગવાનનું એક સુંદર મંદિર લગભગ પંદરમા સૈકામાં અંધાયેલું છે. એ મંદિરને જોતાં એ સમયે જૈનોની વસ્તી અહીં સારા પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ. જૈનોની વસ્તી શા કારણે અહીંથી ચાલી ગઈ તેનું કારણ જાણવામાં આવ્યું નથી છતાં સંભવ છે કે રાજસ્થાનનાં ખીન્ન ગામોમાં અન્યું છે તેમ અહીં પણ ગામની હકુમતવાળા દરબાર સાથે જૈનોને મતભેદ થતાં તેઓ ચાલ્યા ગયા હોય.

પહેલાં આ રાજપુર ગામ અહીંથી ૦૧ માઈલ દૂર પહાડીની તળેટીમાં આવેલા જૈન મંદિર સુધીના વિસ્તારવાળું હશે, કેમકે મંદિરની આસપાસ મકાનોનાં સંકેદો ખડિયેરા પડેલાં છે. ચોક્કસ માહિતીના અભાવે અમે અહીં અનુમાનમાત્ર દોયું છે.

ગામથી લગભગ ૦૧ માઈલ દૂર એક પહાડી નીચે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું શિખરવધી મંદિર વિદ્યમાન છે. મૂળનાયકની મૂર્તિ નીચે 'શ્રી શાંતિનાથ સ્તૂપિણી' એટલા અક્ષરા વંચાય છે; જે રુકિમણિ નામની શ્રાવિકાએ આ મૂર્તિ ભરાવ્યાનો નિર્દેશ માત્ર કરે છે. મૂળનાયક ભગવાનની જમણી બાજુએ શ્રી શાંતિનાથ ભ. ની મૂર્તિ નીચે આ પ્રકારે લેખ છે:—

“સં. ૧૪૩૯ વર્ષે સં. કરમા દેવા શ્રીશાંતિનાથર્થિવિંવં કા. પ્ર. શ્રીપદ્મદેવસૂરિભિઃ ॥”

—સં. ૧૪૬૩ માં સંઘની કર્મા અને દેવાએ શ્રી શાંતિનાથ ભ. ની પ્રતિમા ભરાવી અને તેની શ્રી પદ્મસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ લેખ ઉપરથી એમ માનવાને કારણ મળે છે કે, આ મંદિર પંદરમા સૈકા લગભગમાં પ્રતિષ્ઠિત થયું હશે.

ગૂઠમંડપમાં પેસતાં આપણી ડાબી બાજુના થાંભલામાં શ્રેણીની મૂર્તિ છે; જે આ મંદિર અંધાવનાર શ્રેણીની હશે એમ લાગે છે. આ જ ગૂઠમંડપમાં એટલાવાળો એક થાંભલો છે. જેમાં ચારે બાજુએ એકેક મૂર્તિ કોરેલી છે આને સમવસરણ કહે છે. ચારે બાજુની ચૌમુખ પ્રતિમાઓ ઉપર આ પ્રકારે લેખો છે:—

પૂર્વ દિશામાં:—

“સં. ૧૪૭૮ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધ ૫ દિને પ્રા. જ્ઞાતીય વ્ય. રાઝલ માર્યા હાંસૂ પુત્ર સમ[ર] સિદ્ધ મીમસિદ્ધ સહિતે સમોસરણ શ્રીશાંતિનાથર્થિવિંવં પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ ॥”

૧૧૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

ઉત્તર દિશામાં :—

“ સં. ૧૪૭૮ વર્ષ વૈશાખ સુદિ ૫ દિને પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય વ્ય. બેલા માર્યા કરણૂ પુત્ર હેમસિહ સહિત સમોસરણ શ્રીશાંતિનાથવિંબં પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ ॥ ”

પશ્ચિમ દિશામાં :—

“ સં. ૧૪૭૮ વૈશાખ શુદિ ૫ દિને પ્રા ગ્વાટ જ્ઞાતીય વ્ય૦ ગણદેવસુત વિજયપાલ સુત વ્ય૦ ધણપાલ સુત વ્ય૦ કર્મસિંહ સુત વ્ય૦ રામસુત વ્ય૦ દેહલા સમોસરણ શ્રીશાંતિનાથવિંબં પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ ॥ ”

દક્ષિણ દિશામાં :—

“ સં. ૧૪૭૮ વૈશાખ શુદિ ૫ દિને પ્રા ગ્વાટજ્ઞાતીય વ્ય૦ દેલા માર્યા કર્મસિંહ પુત્ર મહાબલ સુત.....શ્રીશાંતિનાથવિંબં પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ ॥ ”

દેરાસર નાનું છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં જ શેઠ આણુંદણ કલ્યાણજીની પેઢીએ આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. આનો વહીવટ પણ એ જ પેઢીના હસ્તક છે. મારવાડી કાર્તિક સુદિ ૨ ના દિવસે મેળે ભરાય છે.

દેરાસરની બહાર નાની એ ખંડની આરણ્યા વિનાની ધર્મશાળા છે. એક આણુંએ સામાન રાખવા એરડી બનાવેલી છે. એક કૂવો છે અને સ્નાન કરવાની સગવડ છે.

૨. સોડા

ધાણેરાવથી ૩૦ માઈલ દૂર સોડા ગામ છે. આ નાના ગામમાં જૈનોની વસ્તી નથી. અહીં આવેલા જિનમંદિરમાં સં. ૧૮૯૩માં પાલીના સઘે અંજનશલાકા કરાવેલી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે. એટલે એ સમયે અહીં જૈન વસ્તી હોવી જોઈએ. આ ગામના કેટલાક જૈનો સાહડીમાં વસે છે. તેઓ શા કારણે ગામ છોડીને ચાલ્યા ગયા એ એમને ખબર નથી. એમના બાપ દાદાઓ સોડાથી અહીં આવેલા એટલું જ માત્ર જાણે છે.

સોડા ગામથી ૧૦ માઈલ દૂર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. કચારે બંધાયું હશે એ જાણવામાં નથી. થોડાં વર્ષો અગાઉ ધાણેરાવના શ્રીસઘે આ જીર્ણ મંદિરનો મૂળથી ઉદ્ધાર કરવાની શરૂઆત કરી હતી. તેમાં મૂળગભારો અને શિખર બંધાઈ જતાં મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભ. આદિ ત્રણ મૂર્તિઓને પધરાવવામાં આવ્યાં પરંતુ—દંડ ધજ્જ અને કળશ હજી ચડાવ્યા નથી. સભામંડપ કરવાનો બાકી રહ્યો છે. જૂના દેરાસરની કુંભીના પથ્થરો આસપાસ પડેલા છે.

આ ગામની ચારે તરફ પહાડીઓ છે. પ્રાણીનો ઉપદ્રવ પણ રહ્યા કરે છે. દેરાસર જંગલમાં એકલું પડી ગયું છે. અહીં શ્રાવકોનો વસવાટ નથી. તેમજ કોઈ સાધુ-સાધ્વીઓની અવરજવર નથી. યાત્રીઓ પણ જવલ્લે જ આવે છે. આવી સ્થિતિમાં આ દેરાસરની પ્રતિભાઓ ખીજે આપી હોય તો પૂજા થતી રહે અને આશાતનાના ભયથી ઊગરી જવાય. મારવાડી અષાઠ વદિ ૧૩ ના રોજ મેળો ભરાય છે.

શેઠ આણુંદણ કલ્યાણજીની પેઢીથી પ્રકાશિત ‘જૈન તીર્થ સર્વસંબ્રહ’ના કોઠામાં આ ગામના દેરાસરનો ઉલ્લેખ શા કારણે રહી જવા પામ્યો હશે ?

એક જૂની ધર્મશાળા છે. આ ધર્મશાળાના આરણ્યાની બહાર એક બગીચો અને અરટ છે. નવી ધર્મશાળા સાહડીવાળાએ કરાવી છે.

स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्रकी दूसरी प्रशस्ति

लेखक :—श्रीयुत भंवरलालजी नाहटा.

‘जैन सत्य प्रकाश’के अंकमें सं. १५२४में साधु सोमरचित स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्रकी प्रशस्ति प्रकाशित की गई है उसमें अन्य स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्रकी प्रशस्तियोंको क्रमशः प्रकाशित करनेका निर्देश किया गया था तदनुसार यहां दूसरी प्रशस्ति प्रकाशित की जा रही है।

यह प्रशस्ति २८ श्लोकोंमें मेरुसुन्दरने सं. १५२१में बनाई है। मालव प्रदेशकी धारानगरीके निवासी श्रीमालवंशके बहकटागोत्रीय संघपति पर्वत और आम्बाने खरतरगच्छके जिनचन्द्रसूरिके उपदेशसे प्रस्तुत स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्र लिखाया था। यह प्रति वर्तमान बालोतराके भावहर्षीय खरतर शाखाके ज्ञानभण्डारमें है। इसकी प्रशस्तिके तीन पत्र हमारे पूज्य पिता श्रीशंकरदानजी नाहटाकी स्मृतिमें स्थापित ‘नाहटा कलाभवन’में प्रदर्शित हैं। इनकी स्वर्णाक्षरी स्याही पांचसौ वर्ष हो जाने पर आज भी चमक रही है। प्रतिके किनारे व बीचमें सुन्दर बोर्डर boarder है जिसमें कहीं जिनमूर्ति, कहीं वार्जित बजाते हुए पुरुष, कहीं विविध पक्षी चित्रित हैं। कल्पसूत्रके साथ ‘कालकथा’ भी अंतमें दी हुई है। बालोतराके उक्त विशिष्ट संग्रहमें एक स्वर्णाक्षरी—रौप्याक्षरी (गंगा—यमुना)से संयुक्त प्रति भी है, जो ७६ पत्रोंकी है और सं. १४७४में लिखित है। यहां यह उल्लेख कर देना भी आवश्यक है कि स्वर्णाक्षरी प्रतियां सबसे अधिक खरतरगच्छवालोंकी हैं और १६वीं शतीमें ही वह लिखी गई है। इनकी प्रशस्तियांसे धर्मश्रद्धा व तत्कालीन श्रावकोंकी समृद्धिका पता चलता है। १५वीं शतीके उत्तरार्ध और १६वींके पूर्वार्धकी निर्मित धातुप्रतिमादि भी अधिक मिलती हैं।

प्रशस्तिके रचयिता मेरुसुन्दर जिनदत्तसूरिसन्तानीय आचार्य जिनभद्रसूरिके विद्यागुरु वाचक शीलचन्द्रके शिष्य वाचक रत्नमूर्तिके शिष्य थे। जैसलमेरके संभवनाथ मन्दिरकी तपपट्टिकाके १५०५के मेरु लेखको सं. १५०५में इन्ही मेरुसुन्दरगणीने लिखा था। यह तपपट्टिका इनके गुरु वाचनाचार्य रत्नमूर्तिके उपदेशसे स्थापित की गई थी। इसमें वाचक जिनसेन और पं. हर्षभद्रका भी नाम है। संभवतः वे इनके गुरुभ्राता थे। इस लेखसे सं. १५०५से पूर्व इनको गणपद मिल चुका था। सिद्ध होनेसे इनका जन्म सं. १४८०के लगभगका होना संभव है।

आप अपने समयके विशिष्ट विद्वान थे। गद्यकारके रूपमें आपने जितना लिखा है संभवतः गत शताब्दियोंमें किसीने भी नहीं लिखा। सं. १५१८ से १५३५ तककी आपकी

१५६]

श्री. जैन सत्य प्रकाश

[५५ : २०

रचित बालावबोध—भाषा टीकाएं उपलब्ध हैं। आचार्य चन्द्रसूरिके आदेशसे आपने अनेक उपयोगी ग्रन्थों पर बालावबोध लिखे, जिनमेंसे कई माण्डवगढ़के श्रीमाली धनराज आदिकी अभ्यर्थनासे रचे गये हैं। प्रस्तुत प्रशस्ति भी धारा नगरीमें रची गई। अतः आपका विहार मालव प्रान्तमें अधिक हुआ लगता है। आपके बालावबोधोंके संबंधमें हमारे युगप्रधान जिन-चन्द्र और डॉ० भोगीलाल सांडेसराजी 'षष्टिशतक'की प्रस्तावना देखनी चाहिए। आपकी शिष्य-परम्पराके संबंधमें हमारे 'युगप्रधान जिनचन्द्रसूरि' देखना चाहिए।

स्वर्णाक्षरी कल्पसूत्र प्रशस्ति

॥उ०॥ श्रीमालोत्तमवंशे सत्रे सुकृतस्य बहकटागोत्रे ।

आसीन्मेहभ्यथकणः प्राज्यधनानुकृतवैश्रम(व)णः ॥ १ ॥

तत्पुत्रः सुचरित्रख्यातोऽभूजगति मुम्मणेत्यालयः ।

निर्मितजिनांह्रिसेवस्तस्मात् पुनरजनि जिनदेवः ॥ २ ॥

तत्सूनुर्जिनधर्मालंकर्माणो बभूव कर्माख्यः ।

तत्पुत्रस्तु सुचेताः खेताकस्तस्सुतावेतौ ॥ ३ ॥

जगमालजवणसंज्ञौ जगमालस्येह गोप(म,ती दयिता ।

अनयोः सुतावभूतां जयतू दुल्हाभिधौ सुधियौ ॥ ४ ॥ युगम् ॥

जयतूतनुजो जज्ञे हंसः पक्षद्वयेऽपि चोक्षश्रीः ।

दूल्हाकस्यांगरुहो सहस्रमल्लः परो रामः ॥ ५ ॥

जवणः पाणिगृहीत्या जीविण्यु व्यरुचदंगजास्ववनयोः ।

मल्लोऽथ जगचंद्रो जयमल्लः करण इति नाम्ना ॥ ६ ॥

श्रीसंघनायकतया विमशद्वितीर्थे, यात्रात्रयं बहुधनव्ययतो विधाय ।

सद्धर्मकर्मनिपुणो जवणोऽजनिष्ठ, शिष्टाशयः सुकृतिनां धुरि लब्ध्वरेखः ॥ ७ ॥

हर्यक्ष इवैकसुतो बाहडनामा बभूव जयमल्लात् ।

कर्णस्य शिवा-सोमा-मांडण-रणवीरसत्तनयाः ॥ ८ ॥

समृद्धशुद्धान्वयदुग्धसिंधूद्रवा जगच्चंद्र जनोत्तमस्य ।

लोकंपृणाऽभूद् सुवनेऽपि लीलादेवी प्रिया श्रीरिव केशवस्य ॥ ९ ॥

शत्रुं जयैवतयोरतनोद् यात्रात्रयं जगच्चंद्रः ।

शक्त्या सप्तक्षेत्र्यामुवाप निष्पापधनवीजं ॥ १० ॥

जयतः सम्प्रति पर्वत-आंबारुच्यश्चेति नंदनावनयोः ।

झबकू हरखू हीरू सुतात्रयं धर्ममयं हृदयम् ॥ ११ ॥

अं ६]

स्वर्णक्षिरी षट्सूत्रकी हंसरी प्रशस्ति

[११७]

संघपतिपर्वतस्य प्रेमवती प्रेयसी कपूर्येका ।

नरसिंहो वरसिंहो लाखाकश्चेति तत्तनुजाः ॥ १२ ॥

लक्ष्मीर्द्वितीयपत्नी नूत्नीभूतेव निश्चला लक्ष्मीः ।

तत्पुत्र उदयकर्णः काम इवोद्दामगुणपूर्णः ॥ १३ ॥ युगम् ॥

कुटुम्बिनी कूंअरि आम्रसाधोः पांचीर्नृसिंहस्य वधूः प्रशस्ता ।

पुत्रस्तु स्त्रीमाभिध इत्यमेयं कुटुम्बकाडम्बरमेतदीयम् ॥ १४ ॥

इतश्च— श्रीवीरवंशे गणभृक्तसुधर्मा श्रीस्थूलभद्रो दृढशीलधर्मा ।

स्वामी ततोऽमुद् वरवज्रसंज्ञः क्रमादभूत् कालिकसूरिविज्ञः ॥ १५ ॥

चान्द्रे कुले श्रीवरवज्रशाखाविभूषणं दूषणवर्जितात्मा ।

टीकापटुः श्रीहरिभद्रसूरिरुद्योतनः सूरिरभूदभूरिः ॥ १६ ॥

श्रीवर्द्धमानो विमलप्रधानसंप्रार्थ्यमानोऽर्बुदशैलशेखरम् ।

नगाधिपाद् वज्रमयीं पुरातनीं नाभेयमूर्तिं प्रगटोचकार ॥ १७ ॥

जिन यतिधर्ममितेन्द्रे (१०२४) श्रीगौर्जरपत्तने चतुरशीतिम् ।

निर्जित्य चैत्यराजं राजसमाजे महाचार्यान् ॥ १८ ॥

वसतिनिवासं यतीनां, संस्थाप्य प्राप्य दुर्लभनृपेण ।

दत्तं खरतरविरुदं, श्रीसूरिजिनेश्वरः सोऽभूत् ॥ १९ ॥ युगम् ॥

श्रीस्थंभनकजिनपतेः प्रादुर्भावादिभूरिमाहात्म्यः ।

अभिनवनवांगविवरणवेधाः श्रीअभयदेवगुरुः ॥ २० ॥

उत्सूत्रशैलकुलिशो, जिनवल्लभसूरिरभिहितसुतत्वः ।

विदितो युगप्रधानः श्रीजिनदत्तोऽविकादेशात् ॥ २१ ॥

नृमणिशिरा जिनचंद्रः षड्विंशद्वादविजयजिनपतिः ।

क्रमतः श्रीजिन कुशलः कुशलकरः स्मरणमात्रेण ॥ २२ ॥

क्रियाप्रवीणो जिनपन्नसूरिः प्रौढप्रभावो जिनलब्धिसूरिः ।

यतीश्वरो श्रीजिनचंद्रनामा जिनोदयः श्रीजिनराजसूरिः ॥ २३ ॥

श्रीमति खरतरगच्छे जिनभद्रगणेन्द्रपट्टमुकुटानाम् ।

श्रीजिनचन्द्रगुरूणामुपदेशसुधारसं पीत्वा ॥ २४ ॥

अलंकृतौ मालवमंडलस्य धाराभिधायीं पुरिक्लृप्तवासौ ।

श्रीपर्वताम्राभिधसंघमुल्लयौ दानादिनानाविधपुण्यदक्षौ ॥ २५ ॥

श्रीजैनचैत्यप्रतिमाप्रतिष्ठाश्रीतीर्थयात्रादिगरिष्ठकार्यैः ।

प्रभावकौ श्रीजिनशासनस्य लक्षश्रुत सम्प्रति लेखयंतौ ॥ २६ ॥

११८]

श्री. जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष : २०

शैशिकैरशैरभूसंख्ये (१५२१) वर्षे हर्षेण संयुतावेतौ ।

लेखितवंतौ कांचनकल्पं सत्कल्पतरुकल्पं ॥ २७ ॥ कलापकम् ॥

पांडिल्योत्तमरत्नमूर्तिगुरुतो निर्दोषविधाजुषां,

चातुर्याकरमेरुसुंदरमुनीद्राणां मनोऽभीष्टदः ।

सौवर्णाक्षरकल्पपुस्तकमिदं निर्दमभक्तेर्भरा-

देताभ्यां विधिना विहारितमविश्रांतं बुधैर्वाच्यतम् ॥ २८ ॥

इति प्रशस्तिकल्पपुस्तिका ॥ छ ॥ छ ॥

(पत्र-३, अभय जैन ग्रंथालय—

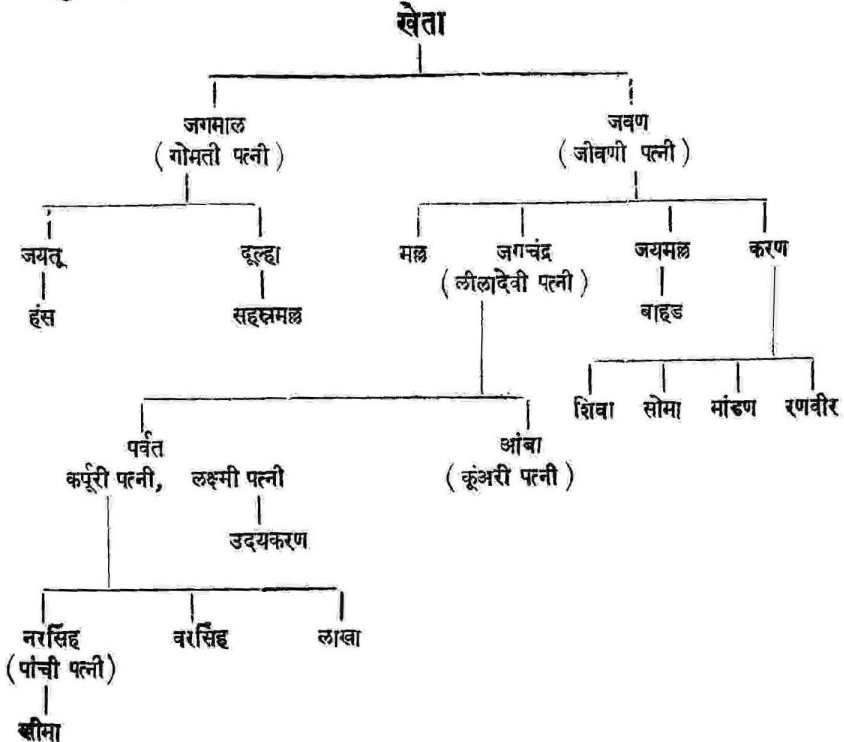
श्री शंकरदान नाहटा कलाभवन, बीकानेर.)

नोंधः—इन दोनों नामों पर पीछेसे किसीने अन्य नाम लिखनेका प्रयत्न किया है, पर सफल नहीं हुआ है ।

प्रशस्ति अनुसार

पर्वत और आंबाका वंशवृक्ष—

श्रीमाल बहकटागोत्रीय थकण, इनके पुत्र मुम्मण, उनके पुत्र जिनदेव, उनके पुत्र कर्मा, उनके पुत्र खेता—

विच्छेद तीर्थ क्या फिर प्राचीन गौरवको प्राप्त हो सकेगा ?

लेखक : श्रीयुत पी. सी. जैन [अधिकारी, बिहार राज्य धार्मिक न्यासपरिषद]

जैन धर्म, जैन संस्कृति और जैन शासनको टिका रखनेमें तीर्थ स्थानोंका बहुत बड़ा हाथ रहा है। २४ तीर्थंकरोंमेंसे २२ तीर्थंकर बिहार प्रान्तसे मोक्ष पधारे हैं। विच्छेद तीर्थोंमेंसे बिहार प्रान्तमें जो दो स्थान हैं उनमेंसे गया जिलेमें भदिलपुर वह स्थान है जहाँ श्री. शीतलनाथस्वामीजीके चार कल्याणक च्यवन, जन्म, दीक्षा तथा केवलज्ञान हुए। शासनके नायक श्री. महावीरस्वामीजीने भी यहाँ चातुर्मास किया था। उनके बाद भी बहुतसे साधु मुनिराज यहाँ आये थे। यह तीर्थ बहुत ही प्राचीन और पुनित है पर दुःखका त्रिषय है कि आम जैन जनता इसके बारेमें कुछ विशेष नहीं जानती।

गया स्टेशनसे बस द्वारा हन्टरगंज या शेरघाटी जानेके बाद भदिलपुर गांव आता है। बस्ती पार करनेके बाद पहाड शुरू होता है। पहाडकी चढाई करीब डेढ माईल है। स्थान अब भी कितना रमणीक है, बयान करना मुश्किल है। यहाँ बरसातके दिनोंमें इस स्थान पर पहुँचना इतना आसान नहीं है।

किसी समय यह स्थान महत्त्वका रहा होगा। प्रभु शीतलनाथस्वामीजीका यहाँ जन्म हुआ, आपकी माताका नाम था नंदा रानी और आपके पिता थे राजा द्दरथ। आप जिस समय गर्भमें आये उस समय राजा द्दरथ दाहज्वरसे पीडित थे पर आपके गर्भमें आते ही राजाने आश्चर्यजनक शीतलताका अनुभव किया। इस महिसाको जानकर ही आपका नाम शीतलनाथ रक्खा। आपका स्वर्ण रंगका वर्ण था और था श्रीवत्सका लंछन। आप श्री. सम्मेत-शिखरजी पहाड पर मोक्ष पधारे थे।

पहाडके रास्तेमें एक देवीका मंदिर है। आसपासमें बहुतसी खंडित मूर्तियां पडी हैं। इस मंदिरमें बकरेकी बली चढती है। आपको सुनकर अत्यन्त दुःख होगा कि वह देवीकी मूर्ति हिन्दू देवीकी नहीं है, वह है शासनदेवी जैनोंकी: अहिंसाके अवतार, करुणाके सागरके सामने मूक, निर्दोष पशु कटते हैं! क्या देव, गुरु और धर्मके अनुसार चलनेवाले सुश्रावक लोग इस विच्छेद तीर्थके पुनरुद्धार और साथ ही साथ पशुवधको रोकनेमें सहायक होंगे?

थोडी दूर और चलने पर आपको एक विशाल सरोवर मिलेगा जिसमें लाल कमल बहु-तायतसे हैं। इस सरोवरके बीचमें भगवान शीतलनाथस्वामीके चरण किसी समय विराजते थे।

[१२०]

जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष : २०]

पावापुरीके जलमंदिरका ल्याल इस सरोवरको देखनेसे आता है।

इसके उपर एक और पहाड़ी है जहां खंडित जिनमंदिर व प्रतिमायें आज भी दर्शनको मिलेंगी। सिवाय आंसू बहानेके आप और क्या करेंगे ? जिस समय जैनियोंकी जाहोजलाली रही होगी, उस समय यह पवित्र स्थान अचानक ही लोगोंको अपनी और खींचता होगा थोड़ी दूर और जाने पर अब भी कुछ सुंदर मनोहर प्रतिमायें आपको देखनेको मिलेगी।

थोड़ी दूर जाने पर आकाशवाणीका स्थान है पर वहां आजकल साहसी आदमी ही जा सकते हैं। सूनसान जगह है। शाशनदेवकी कृपासे श्रद्धालु यात्री बेखटके जा सकते हैं। प्रभुके चरण आज भी यहां सुरक्षित हैं। यह वह स्थान है जहां केवलज्ञानके बाद भगवानने प्रथम वार 'बहुजनहिताय, बहुजनसुखाय' उपदेश दिया था।

इस स्थानसे उतरती वस्तु सीधे उतरनेमें बीचमें एक गुफा मिलती है, जिसमें एक पार्श्वप्रभुकी सुन्दर मूर्ति है जिसे अन्यमतियोंने सिंधुर चढा कर अपने कल्याणकारी देवता बना लिया है। यहां हिंसा नहीं होती। मूर्ति बहुत ही सुन्दर है, और साथ साथ चमत्कारी भी। हृदयके उपर आप श्रीवच्छ देख सकते हैं। नीचे दो सिंहोंके बीचमें धर्मचक्र है। इसी तरहकी कई मूर्तियाँ मथुराके अजायब घरमें आज भी मौजूद हैं। ऐसी ही एक मूर्ति पटना सिटीके जैन श्वेताम्बर मंदिरमें है। ये मूर्तियां कुशानकालकी है। उपरके नागराज और नीचे पद्मासनको बनानेमें शिल्पकारने कमाल दिखाया है।

हर साल हजारों हिन्दू यात्री आसपाससे यहां आते हैं, श्रद्धाभक्तिसे सिंधुर चढाया करते हैं, फल, मीठाइ चढाते हैं, और प्रसाद बांटते हैं और उनकी मनोकामनायें पूरी होती है। उसी रास्तेसे थोड़ी दूर और चलने पर एक छोटी गुफा मिलेगी। इसमें कुछ खंडित मूर्तियां हैं जिन पर सिंधुर चढा चढा कर आकृति बदल दी गई है।

इन पवित्र, पुनित चमत्कारिक स्थानोंका क्या जीर्णोद्धार होना आवश्यक नहीं है ? पर किसको है इसकी चिंता ? धर्म स्थानोंका ही पैसा अगर ऐसे जीर्णोद्धारमें लगाया जाय तब क्या हर्ज है ? जहां बहुत पैसा जमा है वहांके व्यवस्थापक क्यों ऐसे कार्यमें खर्च करें, उन्हें तो जमा रुपयोंको अपनी इच्छानुसार काममें लगाना है न। पर अब वह समय दूर नहीं जब ऐसे व्यवस्थापक अपनी सत्ताको छोड़नेके लिये मजबूर किये जायेंगे। कई सूबोंमें ऐसे कानून बनाये गये हैं और बनाये जा रहे हैं।

बिहार सरकारने हिन्दू रिलिजियस ट्रस्ट एक्ट बनाया है; इसके अन्तर्गत श्वेताम्बर बोर्डको अधिकार है कि वह ऐसे पवित्र स्थानको व्यवस्थित कमेटीको दिला दे जो जीर्णोद्धार कराना चाहे। यह दर्दनाक ब्यान है तीर्थंकर प्रभु शीलनाथस्वामीका, विच्छेद कल्याणक स्थानका। क्या कोई भाई इसके पुनरुद्धारकी ओर ध्यान देंगे।

જૈન સાહિત્યમાં યાત્રી અને સાર્થવાહ

[પહેલીથી છઠ્ઠી સદી સુધી]

લેખક:—ડૉઠ ભૌતીચંદ્ર (ડાયરેક્ટર : પ્રિંસ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમ, મુંબઈ)

જૈન અંગો, ઉપાંગો, છેદસ્ત્રો, ચૂર્ણિઓ અને ટીકાઓમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનો મસાલો ભર્યો પડ્યો છે; પરંતુ અભાગ્યવશ હજી આપણું ધ્યાન એ તરફ ગયું નથી. એનાં કેટલાંકે કારણો છે, જેમાં મુખ્ય તો જૈનગ્રંથોની દુર્પ્રાપ્યતા અને દુર્ભોધતા છે. થોડા ગ્રંથો સિવાય, અધિકાંશે જૈન ગ્રંથો કેવળ ભક્તોના પદન-પાદનને માટે જ છાપવામાં આવેલા છે. એના છાપવામાં નથી શુદ્ધિનો ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો કે નથી ભૂમિકાઓ અને અનુક્રમણિકાઓનો પણ. ભાષા સંબંધી ટિપ્પણીઓનો આમાં સદા અભાવ જ હોય છે, જેથી પાઠ સમજવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. સંસ્કૃતિના કોઈ પણ અંગના ઇતિહાસ માટે જૈન સાહિત્યમાં મસાલો શોધવા માટે ગ્રંથોનો આદિથી અંત સુધી પાઠ કર્યા વિના ગતિ નથી. પરંતુ હૃદય કંઈ યનાવીને એકવાર એમ કરી લેતાં આપણને પત્તો લાગવા માટે છે કે જૈન ગ્રંથોના અધ્યયન વિના ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં પૂર્ણતા આવી શકે નહિ. કેમકે, જૈન સાહિત્ય ભારતીય સંસ્કૃતિનાં કેટલાંક એવાં અંગો પર પ્રકાશ નાખે છે જેનો યૌદ્ધ અથવા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પત્તો પણ લાગતો નથી. અને પત્તો લાગે છે તો તેનું વર્ણન ઉપલક્ષ દૃષ્ટિએ જ હોય છે. ઉદાહરણ માટે સાર્થવાહનું પ્રકરણ જ લો. બ્રાહ્મણ સાહિત્ય દૃષ્ટિકોણની વિભિન્નતાથી, આ વિષયમાં યહુ ઓછો પ્રકાશ નાખે છે. એથી વિરુદ્ધ યૌદ્ધ સાહિત્ય અવશ્ય આ વિષય પર અધિક અને વિસ્તૃતરૂપે પ્રકાશ નાખે છે છતાંયે તેનો ઉદ્દેશ કથા કહેવા તરફ વિશેષ હોય છે. આથી જ યૌદ્ધ સાહિત્યમાં સાર્થવાહોની કથાઓ વાંચીને આપણે એ પરાયર ન બતાવી શકીએ કે આખર તેઓ કયો વેપાર કરતા હતા અને તેમનું સંગઠન કઈરીતે થતું હતું? પરંતુ જૈન સાહિત્ય તો વાળનીયે ખાલ ઉખેડી નાખનારું સાહિત્ય છે. તેને કવિત્વમય ગદ્ય સાથે કોઈ મતલબ નથી હોતો. તે તો જે વિષય પકડે છે તે સંબંધે જે કંઈ પણ તેને જ્ઞાન હોય તે લખી દે છે. પછી ભલે કથામાં સુસંગતિ આવે! જૈનધર્મ મુખ્યતઃ વેપારીઓનો ધર્મ હતો અને છે. આથી જૈન ધર્મગ્રંથોમાં તેની ચર્ચા આવે એ સ્વાભાવિક છે. સાથેસાથ સાહુ સ્વભાવથી જ ફરતા હોય છે. એટલે એમનું ફરવું આંખો બંધ કરીને નહોતું થતું. જે જે જગ્યાએ તેઓ જતા ત્યાંની ભૌગોલિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓનું તેઓ અધ્યયન કરતા; તેમજ સ્થાનીય ભાષાઓને પણ તેઓ એ માટે શીખતા કે એ ભાષામાં જ તેઓ ઉપદેશ આપી શકે. આગળ અમે એ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરીશું કે, જૈન સાહિત્યથી વેપારીઓનું સંગઠન, સાર્થવાહોની યાત્રા ઇત્યાદિ પ્રકરણો પર શો પ્રકાશ પડે છે. જૈન અંગ અને ઉપાંગ સાહિત્યનો કાળનિર્ણય તો કંઈ છે. પરંતુ અધિકતર અંગસાહિત્ય ઇસાની આરંભિક શતાબ્દીઓ અથવા તે પહેલાંનું છે. ભાષ્ય અને ચૂર્ણિઓ ગુપ્તયુગ અથવા તે પછીનાં છે; પરંતુ એમાં સંદેહ નથી કે તેમાં સંગ્રહીત મસાલો ખૂબ પ્રાચીન છે.

વેપારના સંબંધમાં સાહિત્યમાં કેટલીક એવી પરિભાષાઓ છે જેને જાણવી આવશ્યક છે; કેમકે બીજા સાહિત્યમાં પ્રાયઃ એવી વ્યાખ્યાઓથી આપણને એ પણ પત્તો લાગે છે કે માલ કયા કયા સ્થાનોમાં વેચાતો હતો તથા પ્રાચીન ભારતમાં માલ ખરીદવા વેચવા તથા લાવવા લઈ જવામાં જે ઘણાંએક બજારો હતાં તેમાં કયો કયો ફરક રહેતો હતો.

(બિહાર રાષ્ટ્રભાષા પરિષદ-પટણાથી પ્રકાશિત—‘સાર્થવાહ’ નામક મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથના એક અધ્યયનનો આરંભિક અંશ—અનૂદિત જનવાણીમાંથી—પૃ. ૧૨ અંક: ૧ માંથી)

ગીતાર્થ નામાવલિ

સં. પૂજ્ય પં. શ્રીરમણીકવિજયજી

[વિક્રમની સોળમી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધમાં વિદ્યમાન ગીતાર્થોની નામાવલિનું એક પાતું અમને છૂટક પાનામાંથી મળી આવ્યું છે. તે ઐતિહાસિક દષ્ટિએ મહત્વનું જણાવાથી અહીં આપવામાં આવે છે.]

||ર્ષ|| સંવત ૧૫૬૫ વષે ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૧ દિને ગીતાર્થનામાનિ લખ્યતે—

૧ તપાપદ્મોપરમ ગુરૂ શ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રી	૨૮	” વિજયહંસ ગણિ. ૪
શ્રી સૌભાગ્યહર્ષસૂરિ રાજરાજેન્દ્ર	૨૯	” વિનયભૂષણ ગ. ૩
૨ શ્રી સોમવિમલસૂરિ	૩૦	” વિનયકુલ ગણિ. ૫
૩ શ્રી સકલહર્ષસૂરિ	૩૧	” લાવણ્યનેમિ ગણિ. ૪
૪ મહોપાધ્યાય શ્રી હર્ષકલ્પલ ગણિ. ૬	૩૨	” આણુંદનેમિ ગણિ. ૨
૫ મહોપાધ્યાય શ્રી સોમવિમલ ગણિ. ૮	૩૩	” શુભચંદ્ર ગણિ. ૩
૬ પં. લાવણ્યસમુદ્ર ગ.	૩૪	” વિવેકચારિત્ર ગ. ૩
૭ ” દયાસમુદ્ર ગણિ. ૭	૩૫	” આણુંદપ્રમોદ ગ. ૬
૮ ” હર્ષજય ગણિ. ૬	૩૬	” અમરપ્રમોદ ગ. ૨
૯ ” અમરજય ગણિ.	૩૭	” હર્ષતિલક ગ. ૨
૧૦ ” કુશલભુવન ગ. ૬	૩૮	” પ્રમોદશીલ ગ. ૬
૧૧ ” લક્ષ્મીભુવન ગ.	૩૯	” સિંઘસાગર ગ. ૩
૧૨ ” હર્ષકલ્યાણ ગ. ૩	૪૦	” પ્રમોદમંડન ગ. ૨
૧૩ ” પ્રમોદસુંદર ગ. ૬	૪૧	” વિજયલાલ ગ. ૩
૧૪ ” સૌભાગ્યમાણિક્ય ગ. ૪	૪૨	” સુમતિવિમલ ગ. ૩
૧૫ ” સૌભાગ્યવિમલ ગ. ૫	૪૩	” વિજયવિમલ ગ. ૩
૧૬ ” પ્રમોદવિમલ ગણિ. ૩	૪૪	” વિજયચંદ્ર ગણિ. ૩
૧૭ ” વિવેકવિજય ગણિ. ૩	૪૫	” વિનયકુલ ગ. ૨
૧૮ ” વિનેયદેવ ગણિ. ૩	૪૬	” વિમલમંડન ગ. ૨
૧૯ ” વિવેકદેવ ગણિ. ૩	૪૭	” સહજધર્મ ગણિ. ૨
૨૦ ” વિનયકીર્તિ ગ. ૪	૪૮	” સુંદરધર્મ ગણિ. ૨
૨૧ ” અમરકીર્તિ ગ. ૨	૪૯	” વિદ્યાસુંદર ગણિ. ૩
૨૨ ” હર્ષજ્ઞાન ગણિ. ૩	૫૦	” ઉદયચંદ્ર ગણિ. ૫
૨૩ ” આનંદહર્ષ ગણિ.	૫૧	” સૌભાગ્યચંદ્ર ગણિ. ૩
૨૪ ” આનંદવિજય ગ. ૭	૫૨	” સુંદરચંદ્ર ગણિ.
૨૫ ” પ્રમોદહંસ ગણિ. ૩	૫૩	” હર્ષસુંદર ગણિ. ૫
૨૬ ” અમરહંસ ગણિ. ૩	૫૪	” મેઘહર્ષ ગણિ. ૩
૨૭ ” અમરહંસ ગણિ. ૩	૫૫	” સિંઘવીર ગણિ. ૩

૫૬	” હર્ષસિદ્ધાંત ગ. ૩
૫૭	” હર્ષતીર્થ ગણિ. ૩
૫૮	” ઉદયધીર ગણિ. ૩
૫૯	” લક્ષ્મીનંદિ ગણિ. ૩
૬૦	” હર્ષદર્શન ગણિ. ૧
૬૧	” વિવેકહર્ષ ગ. ૫
૬૨	” વિનયરત્ન ગ. ૩
૬૩	” ઉભયસાધક ગ. ૫
૬૪	” સિંધ્યારિત્ર ગ.
૬૫	” વિમલચારિત્ર ગ. ૪
૬૬	” સિંધધાર ગણિ. ૩
૬૭	” સુંદરધાર ગણિ. ૩
૬૮	” સંઘમાણિક્ય ગ. ૩
૬૯	” સૌભાગ્યજ્ઞાન ગ. ૩
૭૦	” વિમલચંદ્ર ગણિ. ૩
૭૧	” કુશલપ્રમોદ ગ. ૬
૭૨	” કુશલસંયમ ગ. ૬
૭૩	” હર્ષકનક ગણિ. ૬
૭૪	” માણિક્યવિમલ ગ. ૩
૭૫	” માણિક્યવિશાલ ગ. ૩
૭૬	” અમરમૂર્તિ ગ. ૩
૭૭	” વિશાલરત્ન ગણિ. ૨.
૭૮	” સૌભાગ્યસાર ગ. ૨
૭૯	” ઉદયકમલ ગ. ૪
૮૦	” અમરસોમ ગ. ૩
૮૧	” વિનયસોમ ગ. ૧
૮૨	” વિદ્યાસાધ ગણિ. ૧

૮૩	” ઉદયસહજ ગ. ૨
૮૪	” વિવેકપ્રમોદ ગ. ૪
૮૫	” વિદ્યાજય ગ. ૩
૮૬	” લક્ષ્મીકલ્પોલ ગ.
૮૭	” લક્ષ્મીહંસ ગ. ૪
૮૮	” સુમતિમંડન ગ. ૪
૮૯	” લક્ષ્મીવિમલ ગ. ૨
૯૦	” સહજપ્રમોદ ગ. ૨
૯૧	” આણુંદર્યંદ્ર ગ. ૩
૯૨	” હંસચશ ગ. ૨
૯૩	” સૌભાગ્યચારિત્ર ગ.
૯૪	” વિવેકધર્મ ગ.
૯૫	” સુમતિકુલ ગ.
૯૬	” લક્ષ્મીવિજય ગ.
૯૭	” લાવણ્યસોમ ગ.
૯૮	” વિનયશિવ ગ.
૯૯	” લક્ષ્મીચંદ્ર ગ.

(સાંધવી સમુદાય)

૧	મહ. શ્રી ઉદયસુમતિ ગ.
૨	પ્ર. લઙ્ગિકમલા
૩	” વિવેકચૂલા
૪	” વિનયલક્ષ્મી
૫	” વિમલચૂલા
૬	” સૌભાગ્યસુમતિ
૭	” આણુંદર્યોલા

૧ મહ=મહત્તરા. ૨ પ્ર=પ્રવર્તની.

©

ઝેર

હડકાયું કુતરું હડકટે ચડે તેને કરડે છે. એને શું આખી દુનિયા દુસ્મનેથી ભરેલી લાગતી હશે? ખરી વાત એ છે કે, એના હાંતમાં જે ઝેર સળવળતું હોય છે તે કયાંક ઠાલવવા માગે છે. એ ઝેર એને ઝેચેન-પાગલ બનાવે છે.

કામ-ક્રોધાદિ પશુ એ ઝેર જેવા જ હોય છે. જેના દિલમાં કામ-ક્રોધ સળવળે છે તે સ્વસ્થ કે શાંત રહી શકતો નથી. કયાંક પશુ એ ઝેર ઠાલવવા માગે છે. સગાં-સ્નેહીતું કે આસજનતું પશુ એને ભાન રહેતું નથી. હડકાયા કુતરાથી આપણે જેટલા ડરીએ છીએ તેટલા કામ-ક્રોધાદિથી ડરતા હોઈએ તો!

(સંકલિત)

Shri Jaina Satya Prakasha, Regd. No. B. 3801 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

અંગે સૂચના

જોજના

૧. શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ દ્વારા 'શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક ૧૯ વર્ષ થયાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

૨. એ સમિતિના આજીવન સંરક્ષક તરીકે ૩. ૫૦૦૧ આં દાતા તરીકે ૩. ૨૦૦૧ આં સદસ્ય તરીકે ૩. ૧૦૧૧ રાખવામાં આવેલા છે. આ રીતે મદદ આપનારને કાયમને માટે માસિક મોકલવામાં આવે છે.

વિનંતિ

૧. પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિવરો ચતુર્માસનું સ્થળ નક્કી થતાં અને શેષ કાળમાં જ્યાં વિહરતા હોય એ સ્થળનું સરનામું માસિક પ્રગટ થાય એના ૧૫ દિવસ અગાઉ મોકલતા રહે અને તે તે સ્થળે આ માસિકના પ્રચાર માટે ગ્રાહકો બનાવવાનો ઉપદેશ આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

૨. તે તે સ્થળોમાંથી મળી આવતા પ્રાચીન અવશેષો કે ઐતિહાસિક માહિતીની સૂચના આપવા વિનંતિ છે.

૩. જૈનધર્મ ઉપર આક્ષેપાત્મક લેખો આદિની સામગ્રી અને માહિતી આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

ગ્રાહકોને સૂચના

૧. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" માસિક પ્રત્યેક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

૨. આ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૧ તથા રૂપિયા રાખવામાં આવ્યું છે.

૩. માસિક વી. પી. થી ન મંગાવતાં લવાજમના રૂ. ૩૧ મનીઓર્ડર દ્વારા મોકલી આપવાથી અનુકૂળતા રહેશે.

૪. આ માસિકનું નવું વર્ષ દિવાળીથી શરૂ થાય છે. પરંતુ ગ્રાહક ગમે તે અંકથી બની શકાય.

૫. ગ્રાહકોને અંક મોકલવાની પૂરી સાવચેતી રાખવા છતાં અંક ન મળે તો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી અમને સૂચના આપવી.

૬. સરનામું બદલાવવાની સૂચના ઓછામાં ઓછા ૧૦ દિવસ અગાઉ આપવી જરૂરી છે.

લેખકોને સૂચના

૧. લેખો કાગળની એક તરફ વાંચી શકાય તેવી રીતે શાહીથી લખી મોકલવા.

૨. લેખો ટૂંકા, મુદ્દાસર અને વ્યક્તિગત દીકાત્મક ન હોવા જોઈએ.

૩. લેખો પ્રગટ કરવા ન કરવા અને તેમાં પત્રની નીતિને અનુસરીને સુધારોવધારો કરવાનો હક તંત્રી આધીન છે.

મુદ્રક : ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ, શ્રી શારદા મુદ્રણાલય, પાનકેર નાકા, અમદાવાદ.

પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ.

શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જોશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.